

Ortadoğu'da Bir Bölgesel Örgüt Olarak İslam İşbirliği Teşkilatı'nın Etkinliği Üzerine Bir Değerlendirme

An Evaluation on The Effectiveness of The Islamic Cooperation Organization as a Regional Organization in The Middle East

Selahaddin BAKAN

Prof. Dr., İnönü Üniversitesi, İİBF,
Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü,
selahaddin.bakan@inonu.edu.tr
<https://orcid.org/0000-0002-2444-7929>

Makale Başvuru Tarihi: 26.01.2021

Makale Kabul Tarihi: 10.04.2021

Makale Türü: Araştırma Makalesi

Canan KATILMIŞ

Doktorant, İnönü Üniversitesi, SBE,
Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü,
canan.katilmis@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0001-5978-2674>

ÖZET

Anahtar Kelimeler:

Bölgesel Örgütler,

İslam İşbirliği Teşkilatı,

Bölge İçi Etkenler,

Bölge Dışı Etkenler,

Çalışma, bir bölgesel örgüt olarak İslam İşbirliği Teşkilatı'nın Ortadoğu'da etkinliği üzerine bir değerlendirme ortaya koymaya çalışmaktadır. Bu değerlendirme neticesinde, İslam İşbirliği Teşkilatı'nın, gerek bölge içi nedenlerden gerek bölge dışı nedenlerden ötürü, Ortadoğu'da bölgesel bir örgüt olarak etkin olamadığı sonucuna varılmıştır. Ayrıca, bölgesel örgütlerin işlevleri ve özellikleri açısından değerlendirilen İslam İşbirliği Teşkilatı'nın, bölgede etkili bir siyaset yürütemediği görülmüştür. Çalışmada, İslam İşbirliği Teşkilatı'nın etkin olamama nedenleri ortaya konulacaktır. Bu durum, bölgeselleşmenin önem kazanmaya başladığı dünya düzeninde, Ortadoğu devletlerinin kalkınması için bölgesel örgütlerin etkinliğinin ne derece önemli olduğunu anlaşılmasını kolaylaştıracaktır. Bölge devletleri, bölge devletlerinin birbiri ile ve diğer devletler ile olan ilişkisi, bu örgütleri kendi siyasal araçları haline dönüştürmek isteyen uluslararası sistem içindeki büyük güçler ve devlet-dışı aktörler bölge siyasetini şekillendiren temel aktörler olarak sayılabilir. Gerek bölge dışı gerek bölge içi aktörlerin etkisi, Ortadoğu'da bölgesel örgütlerin etkin olmasını engellemiştir. Çalışmada nitel ve tarihsel araştırma yöntemleri kullanılmış olup, değerlendirmeler bu tarihe kadar geçen süreçte gerçekleşen gelişmeler, bu gelişmelere ilişkin açık kaynak verileri, basılı metinler, haber ve internet kaynaklarından faydalanılarak yapılacaktır.

ABSTRACT

Keywords:

Regional Organizations,

Organization of Islamic Cooperation,

Non-regional Factors,

Intra-regional Factors,

The purpose of this study is to present an evaluation on the effectiveness of the Organization of Islamic Cooperation as a regional organization in the Middle East. According to this evaluation, it was concluded that the Organization of Islamic Cooperation could not be effective as a regional organization in the Middle East due to both intra-regional factors and non-regional factors. In addition, it was seen that the Organization of Islamic Cooperation, which was evaluated in terms of the functions and characteristics of regional organizations, could not carry out an effective policy in the region. Since the study, the reasons for ineffectiveness of the Islamic Cooperation Organization will be revealed. This situation will make it easier to understand how important the effectiveness of regional organizations is for the development of Middle Eastern states in the world order where regionalization is gaining importance. The regional states, the relations of the regional states with each other and with other states, the great powers and non-state actors in the international system who want to transform these organizations into their political tools can be counted as key actors that shape the politics of the region. The influence of both non-regional and intra-regional actors has prevented regional organizations from being effective in the Middle East. The influence of both non-regional and intra-regional actors has prevented regional organizations from being effective in the Middle East. The qualitative and historical research methods were used in the study, and the evaluations were made by using open-source data, printed texts, news, and internet resources regarding the developments in the period up to this date.

1. GİRİŞ

Değişen dünya siyaseti ile birlikte küresel dinamiklere karşı direniş göstermek amacıyla gelişen bölgeselcilik ve bölgesel işbirliği anlayışı, birçok bölgesel örgütün ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. 1945'lerden sonra gelişme gösteren bölgesel örgütler, zamanla küreselleşmenin alternatifi olarak görülmüştür. Bu nedenle, bölgesel örgütlerin gelişme göstermesi küreselleşmenin belirgin hale geldiği 1980'lerin sonudur. Dünya politikasının 1980'lerden sonra küresel çerçevede yeniden şekillenmeye başlaması ile ulus devletler bu yeni düzen içerisinde başarılı olmalarını sağlayacak bir arayışa girmiştir. Daha çok belirli sayıda devletin aynı coğrafya içerisinde siyasi, ticari ve kültürel faaliyetlerini arttırmak amacıyla oluşturulan bölgesel örgütler, önceleri daha çok güvenlikle alakalı oluşumlar iken, zamanla ticari, siyasi ve kültürel bütünleşmeyi gerekli kılan örgütlere dönüşmüştür. Ayrıca önceleri küreselleşmeye karşı korumacı dürtüler ile meydana gelen bölgesel örgütler, zamanla küresel güçlere karşı koymaktan çok, bu güçler ile ilişkilerini geliştirerek, daha fazla ekonomik fırsat yaratacak dürtüler ile ortaya çıkmıştır.

Bölgesel bir örgüt olan İslam İşbirliği Teşkilatı (İİT) ve Teşkilat'ın etkinliği ise bölgesel örgütleri meydana getiren unsurlardan daha çok, bölgesel aktörlerden ve dinamiklerden etkilenmiştir. İİT'ye üye devletlerin jeopolitik özelliğinin bir sonucu olarak Ortadoğu'nun sahip olduğu kaynaklar ve özellikle petrolün stratejik önemi, bölge devletlerinin, hâkimiyet kurduğu topraklarda kimi zaman bölge içi kimi zaman bölge dışı, dinamiklerin, faktörlerin ve aktörlerin etkisi ile siyaseti belirleme gücünü kaybetmiştir. Ortadoğu'nun jeopolitik yapısı, bölge toprakları ve bu topraklar üzerinde yaşayan insanlar üzerinde etkide bulunabilme ve iktidar kurabilme rekabetiyle ilgili her şeyi belirlediği gibi, bölgede etkili olmaya çalışan her türlü siyasi güç ilişkisini de belirlemiştir. Aynı zamanda bölge devletlerin benimsediği ekonomi modeli, devletin ekonomide müdahalesinin ve belirleyiciliğinin arttığı bir model olan 'ekonomik devletçiliğin', iç siyaseti şekillendirerek siyasal ve toplumsal kurumlarda da devletin belirleyiciliğinin arttığı 'siyasi devletçiliğe' dönüşmesi ile sonuçlanmıştır. Devletin belirleyiciliğinin arttığı, halkın siyasal katılımının ise oldukça düşük olduğu bu ilişki, iç siyaseti şekillendirdiği gibi dış güçlerin bölgedeki siyasi, askeri ve nihayetinde iktisadi menfaatlerini gerçekleştirebileceği boşluklar yaratmıştır. Bu durum ise, dış faktörlerin bölge siyaseti üzerindeki varlığını görünür kılmakla kalmamış aynı zamanda, ABD gibi dış güçlerin bölgede varlığına karşı gelişen yerel örgütlenmelerinde, bölge siyaseti üzerindeki belirleyiciliğini arttırmıştır.

Ortadoğu devletlerinin, jeopolitik önemi, petrol ve doğalgaz gibi zengin doğal kaynakları, nüfus potansiyeli ve dünya ticaretinden aldıkları pay göz önünde bulundurulduğunda, dünya siyasetini şekillendirebilecek bir potansiyele sahip olduğu görülmektedir. Ancak bölgedeki bu potansiyele rağmen, İİT'ye üye ülkeler arasındaki ekonomik farklılıklar ve değişen üretim düzeyi, bunlardan farklı olarak etnik ve ideolojik farklılıklar, bölge devletleri arasındaki işbirliği ve yakınlaşmayı olumsuz etkilemiştir. Bölgesel örgütleri meydana getiren temel motivasyonlar siyasi, ekonomik ve kültürel olduğu kadar, bölgesel örgütlerin etkisini ve etkinliğini meydana getiren unsurlarda bir o kadar iktisadi, siyasi ve kültürelidir. Özellikle, Ortadoğu'da kültürel bir birliğin olmaması, bölge devletlerinin bütünleşmesini engelleyen diğer bir faktördür. Yine Ortadoğu'da etkili olan popülist Arap milliyetçiliği de, bölgede oluşan çatışmaların çözülmesine katkı sağlayamadığı gibi bölge devletlerinin bütünleşmesine engel olmuştur. Bu çerçevede, Ortadoğu'da siyaseti şekillendiren iktidar mücadeleleri ve bu mücadeleleri belirleyen bölgesel dinamiklerin, faktörlerin ve aktörlerin bölgesel örgütlerin etkinliğini büyük oranda belirlediği görülmektedir. Bununla birlikte, bölge siyasetini şekillendiren tüm dinamikler ve faktörler, egemenlikleri ve sınırları tehdit edilen, ortak acılar, dil ve belirli ölçüde din ekseninde ortak duyguların paylaşıldığı Ortadoğu'da, sorunların çözümünde etkin bir siyasal aktör olarak bölgesel örgütlerin varlığının ne kadar gerekli olduğunu da ortaya koymaktadır.

İİT, bölgesel sorunlara çözüm getirmek ve İslam coğrafyasının huzurunu sağlamak amacıyla kurulmuş olmakla birlikte, örgütlerin işlevleri açısından değerlendirildiğinde birçok açıdan yetersizdir. İİT'nin bölgedeki yetersizliğinin kaynağı ve etkin bir siyasal aktör olarak varlık gösterememesinin nedeni, bölge siyasetini belirleyen temel dinamikler, faktörler ve aktörlerdir. Bu yetersizlik aynı zamanda, bir bölgede imkânlar ne kadar güçlü olursa olsun, siyasetin şekillenmesinde imkân ve kabiliyetlerden daha çok, onları sınırlayan ve destekleyen aktörlerin belirleyiciliğinin ne denli önemli olduğunu da ortaya koymaktadır. Bu doğrultuda çalışma, Ortadoğu siyasi arenasında etkili olmak amacıyla kurulan, ancak bölgesel örgütlerin işlevleri açısından değerlendirildiğinde etkin bir siyasal örgüte dönüşemeyen İİT'yi bölge dinamiklerinin, aktörlerinin ve faktörlerinin etkisi açısından değerlendirmeye çalışmaktadır. Bu değerlendirmenin doğru tespitler üzerine oturtulması için öncelikle bölgesel örgütlerin özellikleri ve işlevleri ele alınmaktadır. Tanımlanan bu işlevler üzerinden İslam İşbirliği Teşkilatının hedefleri, gelişimi ve stratejileri değerlendirilmektedir. Çalışmanın en önemli kısmı olan son bölümde ise, İİT'nin bölgede önemli ve etkin bir siyasal aktör olarak varlığını

sürdürmesini engelleyen nedenler üzerinde durulmaya çalışılmaktadır. Ayrıca çalışma, İİT'nin bölgede etkin olmasını engelleyen bölgesel ve bölge dışı aktörleri ve faktörleri ortaya koyarak, jeopolitiğin, tarihsel mirasın ve ekonomik yapının siyaset üzerindeki etkilerine dikkat çekmektedir. Çalışmada, İİT'nin bölgede etkin bir siyasi aktör olarak varlığını sürdürmesinin önündeki engellerin neler olduğuna dair bir çerçeve çizilecek olması, aynı zamanda İİT'nin bölgede etkin olması için gerekli şartları sağlayacak dinamiklerin belirlenmesine de katkı sağlayacaktır.

2. VARLIĞI, ÖZELLİĞİ VE İŞLEVLERİ AÇISINDAN BÖLGESEL ÖRGÜTLER

Bölgesel örgütlerin önemi, bölgeselcilik fikrinin ortaya çıkması ile anlam kazanmıştır. Özellikle, hem ulus devletin yerine geçecek bir yapı olarak, hem de küreselleşmeye karşı alternatif bir güç bloğu oluşturmak amacıyla tesis edilen bölgesel örgütler, 1945 yılından sonra oluşmaya başlamıştır. 1960'lardan sonra artan bölgesel örgütler, 1980'lerden sonra önemli bir gelişme göstermiştir.

2.1. Bölgesel Örgütlerin Varlığı ve Özelliği

Bölgesel örgütlerin tam olarak neye hizmet ettiğini, özelliklerini anlayabilmek için bölgeselciliği kavramsal olarak da ifade etmekte fayda vardır. Bölgesel örgütler genellikle tanımlanırken belli bir coğrafi bölge esas alınmakta ve o bölgedeki ekonomik ve siyasi çıkarların birleşimine yönelik eğilimler üzerinden tanımlanmaktadır. Ancak, dünyanın kaç coğrafi bölgeye ayrıldığı, bu bölgelerin sınırlarının tam olarak neresi olduğu üzerine çoğu zaman bir mutabakata varılamamış olması, bölgesel örgütlerin tanımlanmasında coğrafyanın tek başına bir etken olmadığını göstermektedir. Bu nedenle bölgesel örgütler tanımlanırken sadece coğrafyanın belirleyiciliğini öne sürmek bölgesel örgütlerin özelliklerini ifade etmede yetersiz kalacaktır (Bennett & Oliver, 2002: 243). Heywood bölgeselciliği, *“belli sayıda devleti içeren coğrafi bir bölge içerisinde sosyal, ekonomik ve siyasi faaliyetlerin koordine edilmesi, uygulaması ya da bu uygulamanın teorisidir”* şeklinde tanımlamıştır. Bu tanımdan yola çıkarsak bölgeselcilik, aynı coğrafyayı paylaşan devletleri kurumsal düzeyde koordine ederek kuralların, normların ve resmi yapıların geliştirilmesini hedeflemektedir. (Heywood, 2018: 644).

Aynı zamanda bölgeselcilik, ekonomik, siyasi veya güvenlik ile ilgili olup olmamasına bağlı olarak farklı şekillerde ortaya çıkmaktadır. Ekonomik nedenlere bağlı olarak oluşturulan bölgesel örgütler, belirli bir bölgede yaşayan ülkelerin nehirler, enerji kaynakları, demiryolu vb. ekonomik varlıklarını paylaştıklarında, bu işbirliğinden fayda sağlayacağına dair inançla bir araya gelmeleriyle oluşmuştur. Bu şekilde, aynı coğrafi bölgede bulunan devletler aralarında işbirliği ile daha fazla ekonomik fırsat oluşturmaya çalışmaktadır (Schiff & Winters, 2002: 5). Ekonomik bütünleşme amacıyla bir araya gelen ve ‘piyasa bölgeselciliği’ olarak ifade edilen bölgeselcilik, komşu ülkelerin birbirleri ile iş ve ticaret ilişkilerinin geliştirilmesi amacıyla oluşturulmuştur. Bu tür bölgesel örgütlenmelerde devletlerin işbirliği neticesinde karşılıklı bağımlılığı artarken, devletler yükün ve faydanın paylaşımına dair adil yolları bulmakta zorlanmaktadır (Heywood, 2018:644). Ancak bu duruma rağmen Dünya Ticaret Örgütü'ne bildirilmiş 450'den fazla bölgesel ticaret anlaşması bulunmaktadır. Çoğu durumda serbest ticaret bölgesi oluşturmak için imzalanan bu anlaşmalar, bazı zamanlarda ise ortak pazar ve gümrük birliği kurmaya yöneliktir (rtais.wto.org, 2020).

Bölgesel örgütlerin özellikleri açısından sınıflandırıldığında, devletlerin ekonomik bölgeselcilikten farklı olarak tercih ettikleri temel alanlara göre güvenlik bölgeselciliği ve siyasi bölgeselcilik olarak iki farklı şekilde daha işbirliği yapmayı tercih ettiği görülmektedir (Heywood, 2018:646). Karl Deutsch'un ifade ettiği “güvenlik topluluğunun” oluşturulmasına yönelik bir işbirliği sağlaması açısından güvenlik bölgeselciliği, önemli bir yere sahiptir. Deutsch'un ifade ettiği “güvenlik topluluğu”, topluluğun üyelerinin herhangi bir kriz anında birbirleri ile savaşmak yerine anlaşmazlıklarını başka bir şekilde çözeceğine dair gerçek bir güvencenin sağlanmasına yönelik bir araya gelen devletlerin, sadece istikrarlı bir düzen değil, aslında istikrarlı bir barış yaratabileceklerini ifade etmektedir (Adler ve Barnett, 1998:6).

Güvenlik bölgeselciliğinde Deutsch'un ifade ettiği gibi bölgesel örgütlerin üyeleri, özellikle karşılıklı bağımlılığı arttıracak ekonomik işbirliği ile devletlerin birbiri ile savaşmamalarını teminat altına almaya çalışmaktadır. Güvenlik bölgeselciliğinin temel amacı, bu doğrultuda devletlerin hem komşuları ile olan hem de uzaktaki devletler ile aralarındaki güvenliği teminat altına almak için kurulan işbirliğini ifade etmektedir. 1958 yılında kurulan Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu'nun ve 1958 yılında Avrupa Ekonomik Topluluğu'nun ardındaki temel motivasyon da güvenliği sağlamaktır. Yine benzer şekilde Avrupa bütünleşmesi olarak ifade

edilen ASEAN (Association of Southeast Asian Nations)'ın hedefi de komünizme işbirliğine dayalı bir savunma geliştirmek olmuştur (Heywood, 2018:646). Diğer bir bölgeselcilik türü olan siyasal bölgeselcilik ise, bölgedeki devletlerin iyi diplomatik ilişkiler kurarak ortak değerlerini korumak ve güçlendirmek düşüncesiyle bir araya gelmeleri ile oluşmaktadır (Clazada, 2018:232).

Avrupa Kıtasında ortak bir demokratik ve hukuki alan yaratmak amacıyla kurulan Avrupa Konseyi, 1945 yılında Arap ülkelerinin sorunlarını ve çıkarlarını ele almak ve üye devletler arasında işbirliğini arttırmak amacıyla kurulan Arap Ligi, 1963 yılında Afrika kıtasında bulunan devletlerin yönetimlerini güçlendirmek ve sınırlarına saygı duyulmasını sağlamak için oluşturdukları Afrika Birliği Örgütü, 1969 yılında İslam dünyasının hak ve çıkarlarını korumak ve üye devletler arasında işbirliği ve dayanışmayı arttırmak amacıyla kurulan İslam İşbirliği Teşkilatı, siyasal bölgeselciliğe örnek oluşturmaktadır (www.mfa.gov.tr, 2020).

Bölgesel örgütler kuruluş amaçları açısından siyasal ve ekonomik özellikler taşımakla birlikte, verimlilikleri ve etkinlikleri açısından değerlendirildiğinde bu özelliklerin birbirinden ayrı değil aksine birbirlerini besleyen özellikler olduğu görülmektedir. Bölgesel örgütlerin önem kazanması 1980'lerden sonra olmuştur. Bunun en önemli nedeni dünyada önemli bir ilerleme kaydeden ekonomik yapı ile onun etkisindeki siyasal dönüşümlerdir. Küreselleşmenin iktisadi boyutunun ön plana çıktığı 1980'ler ve sonrasında ise iktisadi liberalizmin yeniden hayat kazanmasına yardımcı olan neo-liberal fikir ve yapılar desteklenmiştir. Özellikle, 20. yüzyıla damgasını vuran iri devlet müdahalesini durdurmak, mümkünse tersine çevirmek neo-liberalizmin nihai amacı olmuştur. Neo-liberal düşünce, Batı siyasal düşüncesini şekillendiren liberal fikir ve teoriler ile Kant'ın 'evrensel ve ebedi barış' fikrine olan inancını sürdürmüş, ayrıca küresel düzlemde başarılı olmak adına serbest piyasa ve serbest ekonomi modelini desteklemiştir (Heywood, 2015:69).

Her türlü ideolojik devlet modelinin aşıldığı bu yeni ve liberal demokratik kurumlar ile tarihin son aşamasına geldiği ileri sürülmüştür (Fukuyama, 1992). Ancak otoriter rejimden demokrasiye geçiş ile ilgili Fukuyama'nın ileri sürdüğü bu yaklaşımdan farklı olarak, Huntington "Medeniyetler Çatışması" tezi ile siyasal rejimlerin demokratik ya da otoriter biçimde yapılandırılmasının sahip buldukları siyasal ve kültürel arka plandan bağımsız ele alınamayacağını belirtmiştir. Bu yaklaşım ile ayrıca ekonomik, kurumsal ve siyasal değişmeye rağmen, dünyanın belirli ülkelerinde siyasal rejimlerin değişme eğilimi göstermediği ifade edilmiştir (Huntington, 1987). Bu iki temel yaklaşımında demokratikleşmeye dair temel sorun ile ilgili fikirlerde genelleme yönelik ifadelerde bulunulmuştur.

Fukuyama'nın yaklaşımında tarihsel dinamikler değerlendirmeye alınmazken, Huntington ise tam tersine sadece dinsel ve kültürel öğelerin belirleyiciliğinden bahsetmiştir. Batı siyasetini şekillendiren bu fikrinsel söylemler ve gelişmeler, bir bölgede devletlerin birbiri ile savaşmalarını önleyecek en önemli unsurun tüm ortak değerlere rağmen, karşılıklı ekonomik bağımlılık olduğunu bir kez daha göstermiştir. Demokratik değerlerin gelişmediği bölgelerde ekonomik anlamda oluşacak karşılıklı bağımlılık, liberal ekonomi modeli sayesinde kültürel ve geleneksel değerlerin kaynaşmasına da zemin hazırlayacaktır (Bakan, 2019:112). Bu ise ekonomik bölgeselleşmenin bir aşaması olan, örgüte üye ülkeler arasında emek, sermaye ve müteşebbis gibi üretim faktörlerinin örgüt içinde serbest hareket edebilmelerini sağlayan ortak bir pazar ile sağlanabilecektir (Karluk, 1996:215).

Bölgeselciliğin önemli bir özelliği olan bu ekonomik işbirliği sayesinde, bölgedeki tüm devletlerin refahını arttırmaya katkı sağlanabilecektir. 1980'lerden sonra artış gösteren ekonomik nitelikli ve büyük oranda bölgesel ticaret bloklarının oluşturulması ile ortaya çıkan bölgesel örgütlerin sayısının, 1990 ile 94 yılları arasında 33 tane olduğu Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması (GATT)'a bildirilmiştir. Bu bölgesel örgütlere örnek olarak, 1991 yılında Latin Amerika'nın en büyük ticaret bloku olan Mercusor kurulmuştur. 1992 yılında imzalanan ve 1994'te yürürlüğe giren, Kanada, Meksika ve ABD'yi bir araya getirecek olan North American Free Trade Agreement (NAFTA) imzalanmıştır. 1993'te ise Avrupa topluluğunu Avrupa Birliği'ne dönüştüren Avrupa Birliği Anlaşması onaylanmış ve ASEAN Serbest Ticaret Bölgesi kurulmuştur. Ayrıca NAFTA'nın bir uzantısı olarak Güney ve Kuzey Amerika'yı içermesi düşünülen, Amerika Devletlerinin Serbest Ticaret Bölgesi'ni kurma yolunda bir anlaşma imzalanmıştır (Heywood, 2018:652).

Özetle, bölgeselciliğin gelişmesinin arkasında birbirinden farklı birçok faktör bulunmaktadır. Özellikle, gelişmekte olan dünyanın ihracat temelli ekonomik stratejilerinin yaygın şekilde benimsenmiş olması, ekonomik bölgeselciliğin yaygın şekilde kabul görmesine neden olmuştur. Birçok devlet, küreselleşmenin yarattığı ekonomik kurumlar içinde etkin olmanın yolu olarak, bölgeselciliğin çok taraflı yönünü benimsemiştir. Ancak, bölgeselciliğin sonraki aşamalarında devletleri motive eden tek faktör ekonomi olmamakla birlikte, devletler gerek ekonomik gerek siyasal ve sosyal çıkarlarını korumak için bölgesel bloklar oluşturma yoluna girmiştir.

2.2. Bölgesel Örgütlerin İşlevleri

Bölgesel örgütlerin sosyal, siyasal ve ekonomik birçok işlevi olmakla birlikte en önemli işlevi bir bölgede barış ve istikrarın korunmasındaki rolüdür. İkinci Dünya Savaşı sonrasında, uluslararası örgütlerin de etkisiyle devletlerin bu yaklaşım doğrultusunda politika geliştirmeleri, bölgesel örgütlerin siyaseten belirleyici aktörler olabileceği yönünde umut ışığı olmuştur. Avrupa Birliği projesi ise Almanya ve Fransa arasındaki husumeti bitiren önemli bir örgüt olarak en güzel temsili oluşturmaktadır. Günümüzde belirli ekonomik sıkıntıları bulunmasına karşın uyum teorileri çerçevesinde yarım asrı aşan bir süreçte yürütülen bu proje, ulus-ötesi yapıya en yakın bölgesel örgütü oluşturmaktadır (Kiraz, 2013:539).

Bölgesel veya uluslararası işbirliğinin ortaya çıkış şeklinin ilk örneği olarak federalizm ise, merkez ve çevre arasındaki gerginlikleri yatıştırmak amacıyla oluşturulan birleşmelerdir. Federalizm, anarşik bir sistemde kendi çıkarları için politika geliştiren devletlerin birbirleri ile savaşmalarının önlenmesi için egemenliklerinin bir kısmını daha üst bir federal organa devretmelerini ifade etmektedir (britannica.com, 2020). Bu durumun zorluğu, zamanla Avrupa bütünleşme düşüncesinde yeni bir ihtiyaç ile ortaya çıkan ve kısa sürede bütünleşmeyi öngören 'işlevselcilik' yaklaşımı ile önemli oranda giderilirken, işlevselciliğin eksikleri üzerine gidilerek yeniden ifade edilen 'yeni işlevselcilik' ile bölgesel bütünleşmeler önem kazanmıştır (Heywood, 2018:648).

Federalizme bir alternatif düşünce olarak ortaya çıkan işlevselcilik, David Mitrany tarafından formüle edilerek ortaya konulmuştur. Mitrany'e göre 'biçim, işlevi takip etmektedir'. Daha açık bir ifade ile Mitrany, devletlerin tek başına yerine getirdiği faaliyetlerin etkinliğinin ancak ortaklaşa ve işbirliğine dayalı olarak yerine getirildiği takdirde artacağını ifade etmektedir. Bu nedenle ortaklığı ve işbirliğini artıracak, en fazla gerekli ve en az problemlili işbirliği olan ekonomik işbirliğine yönelik bir birleşme öngörmüştür. Bu birleşme aynı zamanda bir grup ulusun güvenliğini sağlamak için örgütlenmesini de garanti edecektir (Alexandrescu, 2007:23).

İşlevselcilik, daha çok ekonomik daha az siyasi birleşme üzerine yoğunlaştığı için yeni işlevselcilik, işlevselciliğin bu zayıf noktası üzerine geliştirilmiştir. Yeni işlevselciliğin en önemli temsilcisi olan Ernst Haas, işlevselciliğe farklı olarak ekonomi ile siyaset arasındaki karşılıklı etkileşim üzerinde durmuştur. Daha geniş ve kapsamlı bir siyasi bütünleşme düşüncesine vurgu yapan Haas, siyasi aktörler olarak ulus devletlerin bağılıklarının, eylemlerinin ve beklentilerinin bir kısmını daha büyük bir merkeze doğru kaydırmalarını gerektiren bir birleşmeden bahsetmektedir. Bu durumu açıklamak için ise, "*spill-over*" kavramını kullanmaktadır (Haas, 2004). Daha açık bir ifade ile spill-over kavramı, bir sektörde gerçekleşen entegrasyonun diğer sektörlerde de yayılma etkisi ile genişleyeceği ve ulusal çıkarların daha üst bir yapı içerisinde ekonomik ve toplumsal aşamadan siyasal aşamaya doğru ilerleyeceği fikrine dayanmaktadır. Ayrıca entegrasyonun sadece küresel düzeyde ele alınmasını eleştirerek bölgesel düzeyde daha pratik sonuçlar verdiğini, Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu olarak kurulan topluluğun, yıllar sonra Ortak Pazar (1957) ile başlayan ve Avrupa Entegrasyonuna öncülük eden bir sürece dönüşmesi ile savunmuştur (Arı, 2017:357).

Bölgesel örgütlerin diğer önemli bir işlevi ise taraflar arasında artan diyalog sayesinde karşılıklı algıların inşası ile bir kimlik inşasını mümkün olduğudur. Bu görüş, hâkim realist ve neo-realist kuramcılarından farklı olarak sosyal inşacılık yaklaşımı ile açıklanmaktadır. Yaklaşımın en önemli temsilcisi olarak Wendt, sosyal unsurların maddi yapılar üzerindeki belirleyiciliğini ifade etmek için özneler arası inşa süreçlerinin önemine vurgu yapmıştır. Wendt'in kimlik yanında önemle vurguladığı diğer bir unsur ise kültürdür. Kültürün en temel işlevi ortak hafıza yaratmaktır. Bazı toplumlarda bu ortak hafıza unutulmuştur ancak bölgesel örgütler ile öznelerarası bir süreç sayesinde kültür yeniden inşa edilebilecektir (Wendt, 1999:163). Bu kültür inşasının sağlanmasında ayrıca bölgesel örgütlerin arabuluculuk faaliyetleri önemli bir yere sahiptir. Özellikle, soğuk savaş sonrası dönemde oluşturulan bölgesel örgütlerin, çatışma önleme aktivitelerinde bir arabulucu olarak işlev görmesi, bölgesel örgütlerin önemini göstermektedir. Bu durumun bir avantajı olarak, bölgeye yabancı devletler ile bölge devletleri arasında ekonomik, siyasi ve kültürel çatışmaların önlenmesinde üçüncü taraflara kıyasla bölgeye ve o topluma daha aşina olan devletlerin arabuluculuğu önemli bir yere sahiptir (İbrahim, 2016:13).

3. BÖLGESEL BİR ÖRGÜT OLARAK İSLAM İŞBİRLİĞİ TEŞKİLATI

Küresel sistemde devletlerin zararlarını en aza indirmek, uluslararası arenada potansiyellerini birleştirerek rekabet yerine iş birliği vurgusunu öne çıkarmak için devletler bölgesel birleşmeler çatısı altında bir araya gelmiştir. İİT bir bölgesel örgüt olmakla birlikte, teşkilat gerek kurulduğu bölge dinamikleri açısından gerek kuruluş amacı ve akıbeti açısından farklı özelliklere sahiptir.

3.1. Tarihsel Gelişimi

Bölgesel bir örgüt olarak İslam İşbirliği Teşkilatı'na olan ihtiyaç, Osmanlı Devleti'nin dağılma sürecinden sonra ortaya çıkmıştır. XIX. yüzyılın sonlarına doğru Osmanlı Devleti'nin gücü azalmaya başlamıştır. Bu güç kaybına paralel olarak İslam dünyasına ait toprakların çoğu Batılı devletler tarafından manda ve himaye altına girerek sömürülmüştür (Arı, 2017:72). İşte tam da böylesi bir dönemde, İslam toplumları arasında bir birlik oluşturma düşüncesi ile İslam iş birliği fikrinin tohumları atılmıştır. Batı düşünce temelinde kurulan birçok İslam devleti bu düşüncenin gerçekleşmesi fikrine sıcak bakmasa da, dağılan ve güç kaybeden İslam ülkeleri aradaki dini ve kültürel bağı koparmamak için bazı toplantılar düzenlemeye gayret göstermiştir. Özellikle, 1926'da İngiliz işgali altında bulunan Mısır'da Libya, Güney Afrika, Tunus, Fas ve Hindistan gibi birçok Müslüman devletin katıldığı bir "Dünya İslam Konferansı" düzenlenmiştir (İslam Ansiklopedisi, 1994:25). Birkaç yıl sonra, bu konferansa benzer bir konferans Mekke'de de düzenlenmiştir. Bu konferanslar sonrası, toplantıların her yıl yapılması kararı alınmıştır. Bu gelişmelerden sonraki ilk toplantı ancak İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra düzenlenebilmiştir. 1949 ve 1951 yıllarında, ardı ardına gerçekleşen İslam Dünyası Konferansları, Pakistan'da gerçekleşmiştir. Bu konferansların yapılması ile İslam devletlerini bir araya getirmek için yeni bir adım daha atılmıştır (Cumhuriyet, 1994). Ancak bu günlerde İslam ülkelerinin kendi aralarında yaşadığı ideolojik kutuplaşmalar ve çıkar çatışmaları nedeniyle, konferanslardan da bir netice alınamamıştır. Tüm bu gelişmelere rağmen, 1965 yılında Mekke'de düzenlenen Rabıtatü'l-âlemi'l-İslamî (Dünya İslam Birliği) konferansında, Nijerya Başbakanı Ahmed Bello Müslümanların bir çatı altında toplanması gerektiği fikrini ortaya koymuştur (Bilge, 2007:379).

1967'lere geldiğinde ise bu fikrin gerçekleşmesine olan ihtiyaç artmıştır. 1967, Arap-İsrail Savaşı sonrasında üç Arap ülkesinin ve Kudüs'ün topraklarının İsrail tarafından işgal edilmesine karşı Müslüman ülkelerde oluşan tepki, Müslüman ülkelerin birbirlerine yakınlaşmasını sağlamıştır. Sonrasında, İsrail'in işgali altındaki Kudüs'te bulunan ve Müslümanlar için üçüncü mukaddes mabed olan Mescid-i Aksa, 21 Ağustos 1969 tarihinde Avustralyalı radikal bir Yahudi tarafından kundaklanmıştır. Mescidi Aksa'nın kundaklanması ile tepkiler daha fazla büyümüştür. Bu tepkiler üzerine, Suud Kralı Faysal ile Fas Kralı Hasan'ın ortak çağrısı üzerine, 22-25 Eylül 1969 tarihlerinde Rabat'ta ilk kez İslam Zirve Konferansı düzenlenmiştir (www.mfa.gov.tr, 2020). Bu Konferans'ta alınan kararla İslam İşbirliği Teşkilatı kurulmuştur. Özellikle, Suudi Kralı Faysal, İİT'nin kurulmasında önemli bir yere sahiptir. Faysal'ın, Filistin'in yaşadığı olumsuz gelişmelerden yola çıkarak tasarladığı İslam medeniyetinin uluslararası siyasette etkili olması gerektiğine dair "İslam Birliği" tezi, bu birliğin kurulmasına öncülük etmiştir. Ayrıca Suudi Kralı Faysal, 1969 tarihinde tüm Müslüman ülkelerinin devlet başkanlarına mesaj göndererek İslam değerlerini korumaya şu sözlerle davet etmiştir;

"İnandığımız İslam birliği anlayışına ve bütün dünyadaki Müslümanların, özellikle el-Aksa Mescidi'ne karşı girişilen çirkin suikast üzerine, devlet veya hükümet başkanlarının toplanma yolundaki isteklerini dikkate alarak 8-9 Eylül 1969 tarihinde Rabat'ta bir araya gelen İran, Malezya, Nijer, Pakistan, Suudi Arabistan, Somali ve Fas temsilcilerinin oluşturduğu hazırlık komisyonunun raporu doğrultusunda, sizi 22-24 Eylül 1969 tarihlerinde, krallığımızın başkenti Rabat'ta, el-Aksa Mescidi'nin uğradığı felaketi görüşmek ve Kudüs şehri sorunundaki tutumlarımızı birleştirmek için yapılacak İslam zirvesi toplantısına katılmaya davet ediyorum..."

İslam İşbirliği Örgütü'nün kurulmasına etki eden bu önemli gelişmeler ile birlikte, 1960'lı yıllarda Mısırın liderliğinde Sovyet yanlısı bir tutum benimseyen Arap Milliyetçisi devletler ile Suudi Arabistan liderliğindeki geleneksel monarşiler arasındaki gerginliğin de önemli bir etkisi olmuştur. Aynı zamanda Suudi Arabistan'ın bu girişime olan desteği, Mısır'ın yükselişi ile oluşan Arap Milliyetçiliği'ne karşı bir tepki olarak da gelişme göstermiştir. Bu gelişmelerin bir sonucu olarak, İslam İşbirliği Teşkilatı'na Suudiler tarafından gelen bu desteğin, aynı zamanda Arap Birliği'nin kurulması ile oluşacak siyasi gelişmeleri dengeleme amacıyla kurulduğuna dair görüşler de bulunmaktadır (Ataman ve Gökşen, 2014:9).

İslam Konferansı Örgütü olan örgütün ismi, 28-30 Haziran 2011 tarihlerinde Astana'da düzenlenen 38. Dışişleri Bakanları Konseyi (DBK) Toplantısı'nda İslam İşbirliği Teşkilatı (İİT) olarak değiştirilmiştir. Teşkilat'a bağlı bir genel sekreterliğin kurulmasına dair karar, 1970 Mart ayında Cidde'de gerçekleştirilen I. Dışişleri Bakanları Konferansı Toplantısı'nda alınmış, Sekreteryanın Cidde'de faaliyet göstermesine karar verilmiştir. Ayrıca bir Genel Sekreter atanmıştır (www.mfa.gov.tr, 2020). Bu karar doğrultusunda kurucu genel sekreterliğe Malezya eski başbakanı Tunku Abdurrahman Putro el-Hac'ın getirilmesi karara bağlanmıştır. Bunun üzerine yapılan çalışmalar neticesinde ve Mart 1972'de toplanan 3. Dışişleri Bakanları Zirvesi'nde Kuruluş Yasası (Charter of the Islamic Conference)'nın kabul edilmesiyle örgüte hukuksal bir kişilik kazandırılmıştır. Ayrıca örgüt, 1975 Birleşmiş Milletler (BM) kararı ile BM'de gözlemci statüsü kazanmıştır (Alpkaya, 1991:55).

1970'li yıllarda Teşkilat'an en çok maddi kaynak sağlayan ülke Suudi Arabistan olmuştur. Sağladığı bu maddi imkânlar nedeniyle örgüt, 1980'lere kadar Suudi Arabistan liderliğinde hareket eden bir görüntü sergilemiştir (Özkan, 2017:3). Arap dünyasının liderliğine oynayan Suudi Arabistan'ın Mısır ve Irak'ı kendine rakip görmesi ve bu iki ülkenin Arap Birliği'ndeki gücüne alternatif bir güç oluşturma isteği, Suudi Arabistan'ın finansal desteğini arttırarak örgütün gücünü kullanmak isteğinden ötürüdür. Özellikle, İslam İşbirliği Teşkilatı'nın merkezinin Cidde'de bulunması ve Suudi Arabistan tarafından finansal olarak desteklenmesi, kısmen de olsa Riyad yönetiminin bu amacını gerçekleştirmesine kolaylık sağlamıştır (Doğan, 2016:4).

1980'li yıllara gelindiğinde İİT'nin kurumsal yapısının geliştirilmesi için daha sonraki yıllarda çalışmalar sürdürülmüştür. Aynı zamanda bu dönemde İran'ın "devrim ihracı" söylemi geliştirmesi, Mısır'ın İsrail ile Camp David Antlaşması'nı imzalaması sonucu Arap dünyasından dışlanması, bu yıllara damgasını vuran ve bölge siyasetini şekillendiren en önemli iki gelişme olmuştur (Gündoğan, 2011). Bu gelişmelerin ardından, 1984'te ilk zirve toplantısı olan Kazablanka Zirvesi düzenlenmiştir. İran Devrimi sonrası devrim ihracı düşüncesi ile Suudi Arabistan'ın tek başına mücadele edemeyeceğinin anlaşılması üzerine, Mısır'da düzenlenen bu ilk zirve toplantısında, Mısır'ın daha önce askıya alınan üyeliği yeniden aktif hale getirilmiştir (Ataman ve Gökşen, 2014:9). Bu dönem içinde İİT, Mısır ve Suudi Arabistan'ın ittifakının öncülüğünde bölgesel statükodan yana bir tavır ortaya koymuştur. Aynı zamanda örgüt, bu ittifak ile İran İslam Devrimi dalgalarına karşı da bir kalkan görevi görmüştür (Gündoğan, 2011).

Soğuk Savaş'ın sona ermesi ile meydana gelen siyasal durum ve Ortadoğu barış süreci konusunda yaşanan gelişmeler, devletlerin bölünmesine neden olmuştur. Bu dönemde Arap ülkeleri arasındaki görüş ayrılıkları, örgütün kararlarını olumsuz etkilemiştir. 1990'lı yıllarda birden fazla kez düzenlenen zirvelerinden en dikkat çeken, 1997 yılında Tahran'da gerçekleştirilen İslam İşbirliği Zirvesi'dir (www.mfa.gov.tr, 2020). Tahran'da gerçekleşen bu Zirve ile üye ülkeler arasında mevcut anlaşmazlıklar iyice belirginleşmiştir. Özellikle bu dönemde, Türkiye'nin İsrail ve bazı Arap ülkeleri ile ilişkilerini geliştirme girişimi, diğer Arap ülkeleri tarafından tepki ile karşılanmıştır. Bu duruma tepki gösteren Ürdün ve Mısır devlet başkanları zirveye iştirak etmemiştir (Doğan, 2016:5).

2000'lerde yaşanan uluslararası siyasi değişimler ve İslam dünyasındaki dengeleri doğrudan etkileyen önemli gelişmeler, İİT'nin yapısı ve amacı konusundaki tartışmaları da önemli düzeyde etkilemiştir. Özellikle, 2001'de yaşanan ikiz kule saldırıları ile gözler İslam ülkelerine çevrilmiştir. Sonrasında, ABD'nin Afganistan'ı işgali ve 2003'te Irak'ı işgali, İran nükleer programı ve Arap Baharı meselelerinin aktörlerinin (Heywood, 2018), İİT'nin üye ülkeleri olması gibi olaylar teşkilatın yeniden gözden geçirilerek, önemli uluslararası meselelerin çözümünde etkili olabilecek, diplomatik bir platform haline getirilmesi düşüncesini desteklemiştir. Özellikle, Arap Baharı sonrasında Teşkilat'ın sadece söylem düzeyinde kalmaması gerektiği, bu nedenle pratikte yeni tanımlamalara ve yeni rollere ihtiyaç duyulduğu anlaşılmasına rağmen, etkin bir siyasi aktör ve bölgesel bir örgüt olarak yeterince etkin rol alamadığı görülmüştür (Ataman ve Gökşen, 2019:9).

3.2. Örgütsel Yapısı ve Özellikleri

Kuruluş adıyla İslam Konferansı Örgütü (İKÖ) olan İslam İşbirliği Teşkilatı (İİT), BM'den sonra ki en büyük hükümetler arası kuruluştur. Teşkilat 57 üyeden oluşmaktadır (www.mfa.gov.tr, 2020). Ayrıca 5 gözlemci üyesi ile dünya nüfusunun yaklaşık %23,214'ünü temsil etmektedir (www.worldometers.info, 2020). Dünya petrol rezervlerinin ise %55'ne sahip olan bu ülkelerin, %53,5 genç nüfus ortalaması olup, dünya ortalamasının üzerindedir. Tüm bunlara rağmen, İİT bünyesinde ki çoğu ülkelerin yoksulluk oranları yüksektir. Dünyada az gelişmiş 48 ülkeden 22'si ile gıda açığı olan 77 ülkeden 35'i Teşkilata üye ülkelerden oluşmaktadır (Tireli vd., 2013). Teşkilat 'ın üyeleri; Afganistan, Arnavutluk, Azerbaycan, Bahreyn, Bangladeş, Benin, Cibuti Birleşik Arap Emirlikleri, Brunei Darüsselam, Burkina Faso, Cezayir, Çad, Endonezya, Fas, Fildişi Sahili, Filistin, Komorlar Gabon, Gambiya, Gine, Guyana, Irak, İran, Kamerun, Katar, Kazakistan, Kırgızistan, Kuveyt, Libya, Lübnan, Maldivler, Malezya, Mali, Mısır, Moritanya, Gine Bissau, Nijer, Nijerya, Özbekistan, Pakistan, Senegal, Sierra Leone, Somali, Sudan, Surinam, Suudi Arabistan, Tacikistan, Togo, Tunus, Türkiye, Mozambik, Türkmenistan, Uganda, Ürdün, Umman ve Yemen'dir. 14-15 Ağustos 2012 tarihlerinde Mekke'de düzenlenen 4. Olağanüstü İİT Zirvesi ile Suriye'nin üyeliği askıya alınmıştır. Teşkilatın 5 gözlemci üyesi bulunmaktadır. Bu 5 gözlemci üye; Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti, Bosna-Hersek, Orta Afrika Cumhuriyeti, Rusya ve Tayland'tır (www.mfa.gov.tr, 2020).

İİT'nin yeni logosu, 2011 yılında ki Astana zirvesinde kabul edilmiştir. Logoda, beyaz zemin üzerinde yeşil bir hilalin kuşattığı meridyen ve paralel çizgileriyle 'küre' ve kürenin merkezinde Müslümanlar için mukaddes olan

kâbe figürü yer almaktadır. Ayrıca bu figür, birliği ve beraberliği temsil etmektedir. Çizgili meridyen küre, farklılıklar içerisindeki uyumu ifade etmek amacıyla çizilmiştir. Küreyi kuşatan hilal ise İslam Dünyası'nı sembolize etmek amacıyla çizilmiştir. İİT'nin temel organları; İslam Zirvesi, Dışişleri Bakanları Konseyi ve Daimi Komiteler ve Genel Sekreterliktir (OIC,2018).

İİT'nin üst düzeyde karar alma organı İslam Zirvesi'dir. İslam Zirvesi Teşkilata üye ülkelerin krallarından ve devlet başkanlarından oluşmaktadır. Zirve, her üç yılda bir olmak üzere üye ülkelerin birinde toplanmaktadır. Üye ülkeler bu toplantılarda örgütün temel kurucu belgesi olan İİT Şartı'nda belirtilen amaçlar ve prensiplere uyumlu görüş beyan ederek gözlemcilik, organlar, uyumsuzlukların barışçı yollarla çözümü, bütçe ve maliye ile ilgili işleyiş kurallarını belirlemeye çalışmaktadır. Zirve toplantılarına Arap, Afrika ve Asya olarak coğrafi gruplar içinden devletler dönüşümlü olarak ev sahipliği yapmaktadır. Bu şekliyle toplamda, 14 Zirve ve 7 Olağanüstü Zirve toplantısı düzenlenmiştir (OIC, 2018). Ülkemiz de, "Adalet ve Barış için Birlik ve Dayanışma" temasıyla İstanbul'da üye ülkeler ile bir araya gelmiştir. Bu Zirve ile üç yıl boyunca İİT Zirve Dönem Başkanlığını üstlenmiştir. Bu görevi, 31 Mayıs 2019 tarihinde Mekke'de düzenlenen 14. Zirve'yle Suudi Arabistan'a devretmiştir (www.mfa.gov.tr, 2020).

İİT'nin Zirvede'den sonraki en önemli karar alma organı, Dışişleri Bakanları Konseyi'dir. Dışişleri Bakanları Konseyi (DBK) toplantılarına yılda bir defa üye ülkelerden biri ev sahipliği yapmaktadır. Yine, İslam dünyasını ilgilendiren önemli meselelerin istişare edilmesi üzere, olağanüstü DBK Oturumu düzenlenebilmektedir. DBK'nın önemli görevleri bulunmaktadır. Bu görevler; Genel Sekreteri seçmek, alt kuruluşların bütçelerini değerlendirmek ve onaylamak, Önceki Zirve ve DBK Toplantılarında alınan kararların uygulanıp uygulanmadığına dair gelişmeleri takip etmek, İİT'nin genel politikalarının ve amaçlarının uygulanmasıyla ilgili konularda kararlar almaktır (OIC, 2020). Bangladeş'in başkenti Dakka'da 5-6 Mayıs 2018 tarihleri arasında 45.'si düzenlenen DBK toplantısına Türkiye, 1976, 1991, 2004 yıllarında olmak üzere üç kez ev sahipliği yapmıştır. 45. DBK toplantısı 5-6 Mayıs 2018 tarihlerinde Bangladeş'in başkenti Dakka'da düzenlenmiştir. Bu toplantıda, İİT Genel Sekreter Yardımcılığı seçimleri de gerçekleştirilmiştir. Bu seçimde ülkemizce aday gösterilen Musa Kulaklıkaya ilk turda seçilmiştir (www.mfa.gov.tr, 2020).

İİT, Teşkilat ve Üye Devletler için hayati öneme sahip konuları ilerletmek için oluşturduğu diğer organları Daimi Komiteler'dir. Daimi Komite başkanları, krallar ile devlet ve hükümet başkanları içinden seçilmektedir. Zirve kararlarına uygun olarak veya Dışişleri Bakanları Konseyi ile Komitelerin üyelerinin tavsiyesi üzerine kurulan bu komiteler şunlardır;

- Kudüs Komitesi
- Enformasyon ve Kültürel İşler Daimi Komitesi (COMIAC)
- Ekonomik ve Ticari İşbirliği Daimi Komitesi (COMCEC-İSEDAK)
- Bilim ve Teknolojik İşbirliği Komitesi (COMSTECH)
- İcra Komitesi

İİT'nin önemli diğer bir organı ise Teşkilat'ın baş idarî yetkilisi olan Genel Sekreter'dir. En fazla iki dönem görev yapabilen genel sekreter, üye ülkelerin vatandaşları arasından ve DBK tarafından beş yıllık bir dönem için adil coğrafi dönüşüm ve fırsat eşitliği ilkesine uygun seçilmektedir. Genel Sekreterin görevleri arasında; DBK'ya Teşkilat'ın çalışmaları hakkında yıllık rapor sunmak, Teşkilat'ı ilgilendiren meseleleri Teşkilat'ın yetkili organlarının dikkatine getirmek, Teşkilat'ın ilgili organlarının çalışmalarını koordine etmek, Zirve ve DBK Toplantılarında alınan karar ve tavsiyelerin uygulanmasını izlemek, Genel Sekreterliğin program ve bütçesini hazırlamaktır (OIC, 2020). 2004'te İstanbul'da düzenlenen, 31. DBK Toplantısı'nda ilk defa bir demokratik seçim yapılmıştır. Bu seçimde, bu görevi ilk defa üstlenen bir Türk vatandaşı olarak, Ekmeleddin İhsanoğlu seçilmiştir Teşkilat'ın son Genel Sekreter'i Suudi Arabistan vatandaşı olan Yousef bin Ahmad Al-Othaimen'dir (www.mfa.gov.tr, 2020).

3.3. Amaç ve Stratejileri

İslam İşbirliği Teşkilatı'nın öncelikli amacı İslam Dünyası'nın birleştirici sesi olmaktır. Bu amaç doğrultusunda Müslüman ülkelerin çıkarlarını gözetmeyi ve dünyanın geri kalanıyla uyumlu çalışmayı, üye ülkeler arasında ortak menfaatleri muhafaza ederek, kardeşlik ve dayanışma bağlarını güçlendirmeyi ve sağlamlaştırmayı amaçlamaktadır. Teşkilatın en temel amacı üye ülkeler arasında ekonomik, siyasal, sosyal, kültürel, bilimsel dayanışmanın ön plana çıkartılmasını sağlamak olmuştur. İslam İşbirliği Teşkilatı'nın üyeleri arasında siyasal,

sosyal ve ekonomik gelişmeler açısından farklılıklar olması, birliğin bu önemli amacını gerçekleştirmesinde kimi zaman aksaklıklara sebep olmuşsa da, üye devletlerin ortak projeler ve karşılıklı çıkarları geliştirebilecek potansiyelleri fazlasıyla mevcuttur. Özellikle, ekonomik ilişkileri geliştirmek amacıyla İİT bünyesinde kurulan Ekonomik ve Ticari İşbirliği Daimi Komitesi (İSEDAK), ilişkilerin gelişmesinin önünü bir hayli açmıştır (Ergül, 2014: 493). Bununla birlikte Teşkilat'ın ekonomik amaçları özetle şu şekildedir (OİC, 2008);

- Ekonomik ve ticari işbirliğinin İslam ülkeleri arasında güçlenmesini sağlayarak, İslam Ortak Pazarı kurulmasını temin edecek ekonomik bütünleşmeye ulaşmak,
- Üye ülkelerde kapsamlı ve sürdürülebilir bir kalkınma ve ekonomik refah sağlanması için çaba sarf etmek,
- Müşterek bir tutumun benimsenmesi amacıyla uluslararası alanda, ortak ekonomik çıkarlara ilişkin konuları teşvik etmek ve savunmaktır.

Mescid-i Aksa'ya karşı gerçekleşen saldırıya karşı tepki sonucu bir araya gelen Teşkilat'ın, günümüzde bu amacının ötesinde ve her alanda iş birliği öngören küresel bir örgüt olduğu görülmektedir. Ağırlıklı olarak siyasal faaliyet yürüten örgütün siyasal hedefleri ise özetle şu şekildedir (Ataman ve Gökşen, 2014:10; OIC, 2008);

- İslam dünyasında ve uluslararası alanda üye devletlerin meşru davalarını desteklemek ve karşı karşıya buldukları güçlükler karşısında güçlerini birleştirecek eşgüdümlü hedefleri birleştirmek,
- Üye ülkelerin bağımsızlığına, toprak bütünlüğüne ve egemenliğine kendi kaderini tayin hakkına ve içişlerine karışılmaması hakkına riayet etmek,
- Uluslararası hukuka, bölgesel işbirliği ve ilgili sözleşme şartına dayanarak, saldırgan eylemlerle işgal altında bulunan her üye ülkenin toprak bütünlüğünün yeniden tesisini işbirliği içinde desteklemek,
- Üye ülkelerin siyasal çıkarlarını güvence altına almak için üye ülkelerin karar alma süreçlerine aktif katılımlarını sağlamak,
- Devletlerarası ilişkileri adalet, karşılıklı saygı ve iyi komşuluk temeline dayandırarak, küresel barışa ve güvenliğe katkı sağlamak,
- BM Şartı ve uluslararası hukukta belirtildiği gibi halkların haklarına desteğini teyit etmek.

Örgütün ekonomik ve siyasal hedeflerinin yanında kültürel ve sosyal hedefleri bulunmaktadır. Ekonomik ve sosyal hedeflerin güvenilir şekilde inşa edilmesini kolaylaştırıcı ve destekleyici bu hedefler şu şekildedir (OIC, 2008; Rahman, 2005:28; Ahsan, 2004:137; Siddiqa, 2016:3);

- Üye ülkeler arasında sosyal, kültürel ve enformasyon alanlarında işbirliğini teşvik etmek ve üye ülkeler arasında dayanışma ve işbirliğini geliştirmek,
- İslam kültürünü teşvik etmek ve İslam mirasını korumak için saygı ve hoşgörü temeline dayanan öğretileri ve değerleri paylaşmaya çalışmak, İslamofobi ile mücadele etmek,
- İslam'a zarar vermek isteyen illegal ve yozlaşmış öğretilere karşı İslam'a gelebilecek her türlü karalamayla mücadele ederek, gerçek görünümünü savunmak ve muhafaza etmek,
- İslam'ın karalanmasıyla mücadele etmek, medeniyetler ve dinler arası diyalogu teşvik etmek,
- Üye devletler arasında araştırma ve geliştirme çalışmalarını arttırarak, bilim ve teknolojiyi güçlendirmek ve bu alanda da işbirliğini teşvik etmek,
- Tüm dünyada özellikle, kadın, çocuk, yaşlı ve özel ihtiyaçları olan insanların hakları üzere insan haklarını ve temel özgürlükleri geliştirmek ve muhafaza etmek,
- Her şekli ve tezahürüyle terörizmle mücadele etmek, örgütlü suçlar, yasadışı suçlar, uyuşturucu kaçakçılığı, yolsuzluk, kara para aklama ve insan ticareti de dâhil olmak üzere mücadelede işbirliği yapmak,
- Toplumun doğal ve temel birimi olan ailenin varlığını koruyarak önemini vurgulamak,
- Üye Ülkeler dışında yaşayan Müslüman topluluk ve azınlıkların haklarını, onurunu, dini ve kültürel kimliğini muhafaza etmek,

- Doğal afetler gibi acil insani durumlarda işbirliği ve eşgüdüm yapmaktır,

4. İSLAM İŞBİRLİĞİ TEŞKİLATI'NIN ORTADOĞU'DA ETKİN BİR SİYASAL AKTÖRE DÖNÜŞEMEMESİ

İslam'ın yaygınlaşmasına ve farklı dillerde birçok ülkeyi kapsamasına rağmen, Müslümanların günümüzde hala güçlü bir birlik mefhumu bulunmamaktadır. Bu durumun nedeni, sadece Müslüman dünya ve İslam devletleri arasındaki sorunlar değildir. Aynı zamanda bu durum, kendi topraklarında siyasi iktidar kurmak isteyen devletler, devlet dışı aktörler, yasadışı silahlı aktörler gibi büyük küçük tüm yapıların bu topraklar üzerinde hâkimiyet kurma gayretinin bir ürünüdür. Bu topraklar üzerinde gerçekleşen iktidar mücadeleleri birçok bölgesel faktörden etkilenmesine karşın, önemli bir kısmı ekonomik dinamiklerin etkisi ile gerçekleşmektedir. Çalışmanın bu bölümünde, Ortadoğu'da oluşturulan bölgesel örgütlerin etkin olamama sorunu ele alınmaya çalışılmıştır. İfade edilen bu unsurlar bölge siyasetini şekillendirmek ile birlikte, İİT'nin de bir bölgesel örgüt olarak etkin bir varlık gösterememesinin önündeki engellerdir.

4.1. Bölge İçi Etkenlerin Belirleyiciliği

Coğrafi ve kültürel bir tanımlamadan daha çok siyasi ve iktisadi bir tanımlama olarak ortaya çıkan Ortadoğu tabiri, 20. yüzyılın başlarında ortaya çıkmıştır. Genel anlamıyla bugün Ortadoğu olarak ifade edilen coğrafya, kuzeyde Türkiye ve İran'dan başlayarak doğuda Umman'a güneyde Yemen'e batıda ise Mısır'a kadar uzanan, dinsel anlamda Müslümanların etnik anlamda ise Fars, Arap ve Türk milletlerinin egemenliğinde bulunan bölgedir (Arı, 2017:25).

İİT'nin Ortadoğu'nun bir parçası olarak bu coğrafyada etkin bir siyasi aktöre dönüşmemesinin temel faktörleri Ortadoğu'nun ekonomi-politiğini şekillendiren unsurlardır. Bu açılardan Teşkilatı değerlendirdiğimizde, İİT üyeleri belirli ve sınırlı kaynaklara sahip üye devletlerin çıkarlarını korumak amacıyla OPEC gibi koordinasyon çalışmaları yapmışlarsa da, bu girişimler etkili olamamıştır (Sinkaya, 2016:12). Üye ülkelerin makroekonomik göstergeleri, az sayıda ülke dışında genel olarak düşük GSYİH değerlerine sahip olduklarını göstermektedir. Aynı zamanda İİT ülkelerinde, işsizlik makroekonomik bir sorun olarak varlığını korurken, enflasyon bazı üye ülkeler hariç ciddi bir sorun olarak görülmemektedir. İİT ülkeleri dış borçlanmada yüksek seviyelerde olmayan oranlara sahiptir. Teşkilat üyeleri aynı zamanda tasarruf açığı veren yüksek cari açıklara sahip ülkelere sahiptir. Teşkilata üye devletler dış ticaret ilişkileri yüksek seviyelerde olmamakla birlikte, dünya dış ticaretinin yaklaşık %10'una sahiptir. Dış ticaret daha çok teşkilat dışından devletler ile gerçekleştirilmektedir. Üye devletlerin daha çok millileştirme ve devletçi ekonomi modeli benimsemiş olmasından ötürü, yeni teknoloji üretme kapasiteleri gelişmemiştir. Bu durum aynı zamanda üye devletlerin yüksek teknoloji sahibi devletler ile alışverişini arttırırken, teşkilata üye devletlerin birbiri ile olan ticaretini zayıflatmıştır (Ağır ve Metin, 2017:136, International Monetary Found, 2018).

Teşkilat üyelerinin birbiri ile olan ilişkileri, devletlerin jeopolitik konumu ve bu konum dolayısı ile sahip oldukları tabii kaynaklar, bölge siyasetini şekillendiren diğer faktörlerdir (Sinkaya, 2016:4). Dünya rezervlerinin %60'ı ve doğal gaz rezervlerinin ise yaklaşık olarak %50'si bu coğrafyada bulunmaktadır. Bununla birlikte, yaklaşık 1,6 trilyon varil dolayında olduğu bilinen kanıtlanmış dünya petrol rezervlerinin, 850-900 milyar varilli Kuzey Afrika, Orta Asya ve Kafkasya bölgesini içine alan ve büyük Ortadoğu adı verilen bölgede bulunmaktadır. Orta Asya ve Kafkasya'da, 208 trilyon metreküp olan dünya doğal gaz rezervinin 108 trilyon metreküpü yine, Büyük Ortadoğu coğrafyasından elde edilmektedir. Enerji kaynağı açısından Ortadoğu'yu değerlendirmek gerekirse, bu güç bölge devletlerine bölgede egemenlik sağlama, dünya ekonomisine yön verme, kimin ne kadar üreteceğinden tüketiceğine kadar karar verme yetkisi vermektedir (Arı, 2017:325). Ancak enerji kaynakları açısından bu kadar zengin olan Ortadoğu ülkelerinin büyük çoğunluğu, gelişmekte olan veya az gelişmiş ülkeler kategorisi içerisinde yer almaktadır. Bölge ülkelerinin ekonomik yapılarındaki farklılıklara rağmen öne çıkan en önemli sektör ise, petrol ve petrokimya sanayiidir (Dursun, 2005:1258).

Petrolün bu ülkelerde varlığı ülke siyasetini belirlediği gibi, bu kaynağa sahip olmayan ülkelerin siyasi kararlarında da petrolün önemli bir belirleyiciliği vardır. Ortadoğu coğrafyasındaki tüm ülkelerde petrol kaynağı açısından zengin değildir. Bu nedenle petrol, gerek iç siyasetin gerek dış siyasetin şekillenmesinde önemli bir stratejik ürüne dönüşmüştür. Suriye, Mısır, Yemen gibi nüfusun kalabalık olduğu ülkelerde işgücü potansiyeli yüksek olmasına karşın, petrol azdır. Suudi Arabistan, Bahreyn, Katar, Irak, Kuveyt, Birleşik Arap Emirlikleri gibi Körfez Ülkeleri ise petrol bakımından zengin ancak işgücü potansiyeli açısından daha zayıftır (International Monetary Found, 2018). Gerek uluslararası politikanın şekillenmesinde gerek bölge devletlerinin birbirleri ile

olan ilişkilerinin şekillenmesinde önemli bir yere sahip olan petrolün etkisinin anlaşıldığı en önemli gelişme, 1973 petrol krizidir. Arap-İsrail savaşları sırasında, ABD ve Hollanda'nın İsrail'e yardım ettiği gerekçesiyle Suudi Arabistan'ın ambargo uygulaması kararı ile başlayan süreç, petrol fiyatlarının dört katına çıkması ile sonuçlanmıştır. Bu durum en çok ABD ve Batılı devletleri değil, bölgede petrol açısından zengin olmayan ülkeleri enerji maliyetlerinin artması nedeniyle olumsuz etkilemiştir. Türkiye, Mısır, Filistin, Ürdün ve Tunus, gibi petrol fakiri ülkeler bu durumdan fazlasıyla etkilenmiştir (Arı, 2017:340). Petrolün iç siyaseti şekillendirmede en önemli etkisi ise petrol şirketlerinin millileştirilmesi olmuştur. Şirketlerin millileştirilmesinin ardından üretim gelirleri ile satış gelirleri arasındaki farkın doğrudan devletin kasasına gitmesi, siyasi rejimler ile halk arasındaki ilişkilerin şekillenmesinde etkili olmuştur. Neredeyse hiç vergi alınmayan, hizmetlerin çok düşük veya ücretsiz sunulduğu bu ülkelerde halkın siyasi katılımı da bir o kadar düşüktür (Sinkaya, 2016:8).

Bölge siyasetini şekillendiren temel faktörler sadece ekonomik değildir. Tüm bunlar ile birlikte bölge siyasetini şekillendiren temel faktörlerden biri diğeri ise bölgenin tarihidir. Bu coğrafyadaki devletlerin, milletlerin ve siyasi kültürün şekillenmesinde bölgenin tarihi önemli bir yere sahiptir. 19. Yüzyılın sonuna kadar Osmanlı hâkimiyetinde bulunan Ortadoğu devletleri, I. Dünya savaşından sonra imparatorluğun dağılması ile yeni devletler olarak bölgede kurulmuştur. Bu siyasi süreç, devletlerin rejimini de belirlemiştir (Rogan, 2005). Bugün Ortadoğu olarak adlandırılan coğrafyanın siyasi haritası da yine bu tarihin bir ürünüdür. Osmanlı İmparatorluğu'nun dağılması ile kurulan devletlerin sınırları, 1919 Paris ve 1920 San Remo konferanslarında alınan kararlar ile İngiltere ve Fransa arasında imzalanan Sykes-Picot Anlaşması'nın ürünüdür. Özellikle, İngiltere'nin bu dönemde kendi egemenliğine imkân sağlayacak kadar zayıf, parçalanmış ve birbiri ile ortak hareket edemeyecek bir Arabistan hedefi gerçek olmuştur (Arı, 2018:63). Bu dönemde sadece 4 devletin manda, himaye ve kolonileştirme ile Avrupalı Emperyalist devletlerin etkisi altına girmediği görülmektedir. Bağımsız olarak devletleşen Türkiye, Yemen, Sudi Arabistan ve İran emperyalist denetimlerden korunabilmiştir (Sakin ve Deveci, 2011). Devletlerin inşa sürecinde büyük güçler tarafından belirlenen bu sınırlar, daha sonra sınır komşusu olan bölge devletleri arasında sorun oluşturmuştur (Sinkaya, 2016:9).

Ortadoğu'nun çok geniş bir coğrafyaya yayılmış olması aynı zamanda, çok farklı faktörlerin bölge siyasetini şekillendirme de etkili olmasına zemin hazırlamıştır. Bu faktörlerden bir diğeri, bu coğrafyada yaşayan grupların farklı etnik, dini veya milli özellikleridir. Nüfusunun çoğunluğu Şii olan İran, Irak ve Bahreyn ile nüfusunun neredeyse tamamı Yahudi olan İsrail, yine nüfusunun yarısını Hristiyanların oluşturduğu Lübnan, dinsel açıdan Müslüman ağırlıklı Ortadoğu'nun genelinden ayrılmaktadır. Sadece dinsel farklılıklar değil, aynı zamanda Ortadoğu ülkelerinin neredeyse tamamında kayda değer bir oranda mezhepsel azınlık veya etnik azınlık bulunmaktadır (Lacoste, 2007:272). Ortadoğu'da dini, etnik ve mezhepsel farklılıklardan ötürü bölgesel bir kimliğin gelişmemiş olması, bölgede bulunan aktörlerin popülist Arap milliyetçiliği etrafında birleşmesine, bu durum ise İİT'nin İslam gibi bölgenin sınırlarını aşan bir birleşmeye katkı sağlamasına engel olmuştur (Khalil, 1992).

İİT'nin başarılı olması önünde engel oluşturan diğeri bir bölgesel faktör ise Ortadoğu'daki ideolojik bölünmelerdir. İslam dünyasını birleştirmeyi hedefleyen teşkilatın ilk toplantısı, ideolojik farklılıkları törpüleyerek Teşkilatın karar mekanizması bünyesinde birleştirmeyi hedeflemiştir. Ancak Suudilerin Mısır'ın yükselişini önlemek ve Arap milliyetçiliğinin yayılmasını engellemek amacıyla teşkilatı kurduğu fikri (Khalil, 1992) ve bölgedeki ideolojik ve mezhepsel farklılıklar nedeniyle devletler arasında oluşan rekabet, Teşkilat'ın arabulucuk çalışmalarını aksatmıştır (Domazeti, 2017). Bu nedenle Teşkilat'ın arabuluculuk çalışmaları, 2005 yılına kadar gecikmiştir. Özellikle, uluslararası ve hukuksal söylemi BM'den farklı olan Teşkilat, daha çok İslam dininin 'ümme' anlayışı üzerinden söylem oluşturmasına rağmen, eylemleri ile ulusal çıkarın gözetildiği bir platforma dönüşmüştür. Suudi Arabistan, Pakistan ve Mısır'ın teşkilat içi politikaları, İslam dünyasının ortak sorunlarına ortak çözüm arayışında olan bir yaklaşımdan ziyade, ulusal çıkarların ön plana çıkarıldığı bir siyaset izlemiştir (Ataman ve Gökşen, 2014: 9). Yine bu sebeplerden ötürü, İİT, bölge siyasetini şekillendiren ve yine bölge içi faktörlerin meydana getirdiği problemleri ve çatışmaları çözmede etkili olamamıştır. Teşkilat, bugüne kadar İslam dünyasında meydana gelen çatışmalara engel olamadığı gibi, problemlerin çözümü konusunda bir arabulucu olarak rol alamamıştır. 1970 Ürdün-Filistin Kurtuluş Örgütü İç Savaşı, 1971-74 Pakistan-Bangladeş Çatışması, 1980-88 İran-İrak Savaşı, 1989 Senegal-Moritanya Çatışması, 1990-91 Irak'ın Kuveyt'i işgali, 1990'dan günümüze kadar süren Afgan İç Savaşı, 2003 Irak Savaşı gibi Müslüman dünyasını derinden etkileyen olaylara karşı etkili bir tepki ortaya koymamıştır (Doğan, 2016:8). Bu durumun diğeri önemli bir nedeni ise Teşkilat'ın kuruluş aşamasında üretkenliği ve sürekliliği öngören bir fikir etrafında örgütlenmekten daha çok, bir tehdit veya siyasi bir olaya tepki sonucunda meydana gelmiş olmasıdır. İİT'nin bu şekilde kurulmuş olması, üye devletlerden güçlü olanların Teşkilatı kendi siyasi araçları haline dönüştürme ihtimali nedeni ile birbirine

rakip devletlerin ve zayıf devletlerin işbirliğine karşı gönülsüz davranmalarına da neden olmuştur (Sinkaya, 2016:12).

4.2. Bölge-Dışı Etkenlerin Belirleyiciliği

Jeopolitik yapısı ve özellikleri ile değerlendirildiğinde Ortadoğu'nun gerek bölgenin dünya politikasındaki yerini ve önemini güçlendirmede gerekse dünya güçlerinin hegemonik rekabetine saha olmada önemli bir yere sahip olduğu görülmektedir. Asya, Avrupa ve Afrika kıtalarının birleştiği merkezi bir konumda bulunan bölgenin, birçok devlet için stratejik öneme sahip olduğu bilinmektedir. Rusya'nın sıcak denizlere inebilmesi için kuzey-güney hareketlerine zemin oluşturan bölge, aynı zamanda İngiltere'nin Asya'daki sömürgeleriyle ekonomik ve ticari menfaatlerini muhafaza etmek adına da önemli bir zemin olmuştur. Sömürgecilik yarışında rakiplerini geride bırakmak isteyen Fransa içinde önemli bir bölgedir. Ayrıca bölgeyi henüz sömürgeleştiremeyen Almanya için, uluslararası ilişkilerde rakibi İngiltere'nin gücünü kontrol edebilmek ve bölgede stratejik yatırımlarla nüfuz alanlarını genişletmek amacıyla yürüttüğü hedefler açısından doğu-batı geçişlerine de kolaylık sağlayacak bir bölgedir. Özellikle, 19.yüzyılda petrolün bulunması Ortadoğu üzerindeki hesapları ve mücadeleleri daha belirgin hale getirmiştir (Dursun, 2005:1245).

Ortadoğu coğrafyasında 20. yüzyılda ortaya çıkan devletlerin öncelikli amacı, devletçi bir ekonomi modeli geliştirmek olmuştur. Devletlerin benimsediği bu model bölgeyi dış aktörlerin etkisine ve yönlendirmesine açık hale getirmiştir. Otoritesini güçlendirmek isteyen devletler, milli ekonomik yapılar kurarak ve gümrük duvarlarını yükselterek bunu korumaya çalışmıştır. Bu durum ise devletin doğrudan ekonomi politikalarının belirleyiciliğinde temel aktör olmasını sağlamıştır. Ekonomik alanın önemli bir kısmında belirleyici olan devletler, siyasi alanın da büyük kısmına müdahale etmiştir. Bu şekilde özellikle, 1990'larda ekonomik liberalleşme politikaları kısmen başarılı olmuş ise de siyasi alanda özgürleşme sağlanamamıştır. Bu defa, halkın siyasi alandaki yetersizliği, ABD başta olmak üzere Batılı devletlerin bölgedeki iktisadi varlığını korumalarını ve sürdürmelerini sağlayan en önemli propaganda aracı olmuştur (Owen, 1992:9). Bu durum aynı zamanda demokrasinin, ABD askeri müdahalesi yoluyla Orta Doğu'da dayatılabiliyor olmasının da nedenidir. ABD'nin, Müslüman ve Arap toplumların kendi çabaları ile demokratikleşmeye neden olmayacak kadar geri kaldıklarını ve otoriter değerleri benimsediklerine dair besledikleri inancın değişmeyeceğini bir gerekçe olarak yansıtmaya çalışmasının da bir ürünüdür (Heywood, 2018:285).

Amerikalı politikacıların 1990'lardan beri, özellikle 'militan İslam' söylemi ve bununla ilişkili terörizm tehdidinin yayılmasını önlemek için Ortadoğu'ya barış getirme stratejisi olarak demokrasinin geliştirilmesi üzerine yaptığı vurgu da bunun bir göstergesidir. Bu düşünce aynı zamanda ABD'nin petrol kaynaklarını güvence altına almak için Ortadoğu'da halka dayanmayan otoriter rejimleri düzenli olarak desteklediği yönünde yapılan eleştirilere karşı geliştirdiği demokrasi vurgusunun da bir yansımasıdır (Uysal, 2017). Bu çerçevede değerlendirildiğinde Ortadoğu'nun en önemli sorunu kalkınma olmakla birlikte, arka planda görüldüğü üzere bölge dışından bazı devletlerin özellikle büyük güçlerin neredeyse her dönemde bölgeye kendi çıkarlarına göre şekil vermeye çalışması, bölgenin kendi kaderi üzerindeki belirleyiciliğini engellemektedir (Gordon, 2003:65; Jervis, 2003:370).

Özellikle, ABD'nin demokrasi transferi anlamı taşıyan müdahaleleri, bir devletin anayasal yapısı ne olursa olsun ona müdahale edilmeme ve saldırmama kurallarının uyguladığı uluslararası hukuk prensiplerinden ayrılmaktadır. Bu nedenle özellikle Bush yönetiminde, sorunlu Ortadoğu'da demokrasiyi yayma çerçevesinde meşrulaştırılan ve askeri olarak dayatılan rejim politikaları, ABD'nin ekonomik hedeflerinin bir yansımasıdır. Son dönemlerde, ABD bu tutumunu ve hedeflerini Ortadoğu'da 'teröre karşı savaş' ile meşrulaştırma eğilimindedir (Heywood, 2018:285). Tüm bunlarla birlikte, ABD'nin bölgede demokratik dönüşümleri samimi bir motivasyonla desteklemediğini gösteren bir başka örnek ise Arap Baharı sürecidir. Mısır'da yoğun protesto gösterileri karşısında Hüsnü Mübarek'in istifasını destekleyen ABD, devrim sonrasında seçime iş başına gelen Mursi hükümetine destek vermemiştir. Bununla kalmamış, 2013'te yapılan askeri darbeye dolaylı bir şekilde destek göstermiştir. Sadece Mısırda değil, Libya'da ise NATO şemsiyesi altında muhaliflere destek vererek Kaddafi yönetimini bitirmeyi hedeflemiştir. Aynı şekilde Suriye'de Beşar Esad rejiminin meşruiyetini yitirdiğini ilan etmesi, halkın demokrasi taleplerine destek olmaktan çok muhaliflerin örgütlenmesine desteklemek olmuştur (Landler & Sancer, 2011).

Bölge içi siyaseti etkileyen ancak daha çok bölge dışı aktörlerden beslenen devlet dışı aktörler, devlet dışı aktörlerin etkisi altında bulunan ancak, devlet bünyesinde barınan aktörlerdir. Bunlar illegal yapılanmalar olabileceği gibi, dini veya etnik azınlıklarda olabilmektedir. Bu tür devlet dışı aktörler, otorite olarak zayıflamış devletlerin egemen olduğu ülkelerde daha etkin hale gelebilmektedir. Ayrıca bu aktörlerin sadece buldukları

ülke toprakları içinde etkili değil, yaptığı eylemlerin bölge siyasetini derinden etkilemesi, bazen ise bu aktörlerin mücadelelerine dışardan müttefik araması nedeniyle sınır aşan özelliklere sahip olduğu görülmektedir. Bu tür aktörlere bölgede etkin hale gelmiş aşiretler ve dini cemaatler örnek oluşturabileceği gibi, etnik ve dini eksenli terörist yapılanmalar en etkili temsili oluşturmaktadır (Schulze vd., 1999:127). Lübnan Şiiilerinin oluşturduğu bir örgüt olan Hizbullah, İran ile yakın ilişkiler kurarken, 2006 yılında iki İsrail askerini kaçırdığı gerekçesiyle İsrail'in Lübnan'a saldırmasına neden olmuştur. Benzer şekilde, Amerikan'ın Irak' müdahalesi sonrasında Irak'ta, Arap Baharı sürecinde Libya'da ve bugün de dâhil olmak üzere Ortadoğu'da birçok devletin kontrolü kaybettiği noktalarda aşiretler güçlü siyasi aktörlere dönüşmüştür (Hürriyet, 2006).

Bölge ile yakın temas halinde olan Türkiye ise, Ortadoğu'da her zaman varlığı ve politikaları ile bölge devletleri tarafından ihtiyaç duyulan ve bölge devletlerine saygılı bir ülke olmuştur. Tarihi Osmanlı İmparatorluğu geçmişi ise bu güvenin tesisinde en önemli yere sahiptir. Bu tarihi geçmişe sahip Türkiye Cumhuriyeti, Ortadoğu'da söz ve kuvvet sahibi olduğu her pozisyonda bölgenin barış ve güvenliğini sağlamaya gayret etmiştir (Kitapçı, 1991:23). Örgütün kurulmasının tamamlanmasından sonra, 1974'te Lahor'da toplanan İslam Zirvesi, kısmen de olsa bir dış politika alternatifi olarak görülmeye başlanan 3. Dünya ülkelerine sesini duyurabileceği bir platform olarak değerlendirilmiştir. Bununla birlikte zirveye yine eşit düzey katılımdan kaçınılmış ve Türkiye Dışişleri Bakanı tarafından temsil edilmiştir. Türkiye ile İslam Konferansı arasındaki ilişkilerin dönüm noktası, Türkiye'nin Dışişleri Bakanları Konferansı'na eşit düzeyde katılmaya karar verdiği 1975 yılı olmuştur (Milliyet, 1970). Türkiye'nin katıldığı zirvelerden en önemlisi ise, 1984'te Türkiye'nin ilk kez dönemin Cumhurbaşkanı tarafından temsil edildiği, Kazablanka'da toplanan zirve olmuştur (Alpkaya, 1991:58).

Türkiye, Teşkilat'ın siyasal alandaki faaliyetlerine olduğu kadar ekonomik işbirliği alanında faaliyet gösteren organlarının çalışmalarına da zamanla artan bir biçimde katkı sağlamaktadır. Türkiye'nin ekonomik işbirliğini arttırmaya yönelik adımları Teşkilat'ın ekonomik amaçlı faaliyetlerinin artmasında etkili olmuştur. Bu faaliyetleri kapsamında, Ekonomik ve Ticari İşbirliği Sürekli Komitesi (İSEDAK)'ın başkanlığına 1984'te, 3 yıllık bir süre için Türkiye Cumhurbaşkanı getirilmiştir. İSEDAK'ın İzleme Komitesi toplantıları da İstanbul'da yapılmaktadır. Bu çerçevede yapılan anlaşmalara da taraf olan Türkiye, şu an önemli bir oy yüzdesine sahip olduğu İslam Kalkınma Bankasına da katılım sağlamıştır. Türkiye'nin Teşkilat'ın faaliyetlerine katılımı sadece siyasal ve ekonomik alanla sınırlı değildir. Türkiye ayrıca İİT'nin eğitim, bilim, kültür, vb. alanlarda çalışan yardımcı organlarının faaliyetlerine katılım ve katkı sağlamaktadır (İSEDAK, 2020).

Türkiye'nin Ortadoğu ile bölgesel ilişkilerin geliştiği dönem 2000 sonrası Ak Parti iktidarı ile artmıştır. Bölge ülkeleri ile Türkiye arasında gelişen ilişkiler ile birlikte Türkiye, İİT'nin bölgede daha etkin olması gerektiği üzerinde sıklıkla durmuştur. 2004 yılında genel sekreterliğe Ekmeleddin İhsanoğlu'nun getirilmesi ile Türkiye'nin teşkilat üzerindeki etkisi artmış, bölge ile ilişkiler ikili anlaşmalar ve ekonomik ilişkiler ile gelişmiştir (Baharçipek, 2020:157). Türkiye'nin İİT ile ilgili attığı en önemli adımlardan biri ise 2014 tarihli Bakanlar Kurulu Kararıyla, İİT Nezdinde Daimi Temsilcilik ihdas etmeyi kararlaştırmış olmasıdır. Bu karar ile 24 Temmuz 2015 tarihinde, Cidde'de Daimi Temsilciliğimiz açılmıştır (www.mfa.gov.tr, 2020).

SONUÇ

Bölgesel örgütler, bir bölgedeki iktisadi, siyasi ve kültürel çıkarların birleşimine yönelik talep ile meydana gelmektedir. Aynı zamanda devletlerin artan diyalogu ve işbirliği sayesinde çatışmayı önlemeyi amaçlamaktadır. Özellikle ekonomik işbirliğini öngören bölgesel örgütlere üye devletlerin, artan karşılıklı bağımlılık ile devletler arasında mevcut siyasi ve kültürel farklılıklara rağmen çatışmaya yönelik eğilimlerinin azaldığı görülmektedir. Bölgesel bir örgüt olarak İslam İşbirliği Teşkilatı'nın kuruluşunun üzerinden elli yıldan fazla bir zaman geçmiş olmasına rağmen, teşkilatın bugüne kadar uluslararası gündemi belirleyecek tek bir karar almadığı görülmüştür. İİT, Müslümanları etkileyen olayların çözümünde ise yetersiz kalmıştır. Aynı zamanda, BM'den sonra kurulmuş en büyük kuruluş olmasına rağmen bölgesel çatışmaların çözümünde de etkili çözümler ortaya koyamamıştır.

İİT'nin bölgesel örgütlerin temel işlevleri olan çatışmayı önleyici ve arabuluculuk faaliyetlerini bölgede yerine getirememesinde birçok farklı faktör, aktör ve dinamik belirleyici olmuştur. Bölgenin tarihi, bölge devletlerinde yaşayan nüfusun farklı etnik, dini ve milli özelliklere sahip olması bölge siyasetini şekillendiren faktörler olmak ile birlikte, bölge devletlerinin birbiri ile olan ilişkileri ve devlet dışı aktörlerin etkisi de bölge siyasetinde belirleyici olan temel aktörlerdir. Özellikle, teşkilata üye devletlerin bulunduğu bölge olan Ortadoğu'nun jeopolitik önemi, coğrafi özellikleri, petrol ve doğalgaz gibi doğal kaynakları, bölge siyasetini şekillendiren diğer önemli dinamiklerdir. Politika üretmedeki başarısızlığı ile pasif bir tutum sergileyen Teşkilat, bölge

ülkelerinin desteğine ve dayatmalarına maruz kalmaktadır. Bölge içerisinde önemli ekonomik ve kültürel kaynaklara sahip devletler birbirleri ile uzlaşarak bölgede ve dünyada etkili olmak yerine, ideolojik hesaplaşmalar ile gerek birbirlerinin gerek bölgedeki diğer devletlerin potansiyelini zayıflatmaktadır. Bu nedenle birbiri ile iyi ilişkiler geliştiremeyen devletler, bölge sorunlarını çözemediği gibi çözümü sürekli ertelemektedir.

Ortadoğu'da devletlerin bölge siyasetinde belirleyiciliği iktisadi devletçilik ve siyasi devletçilik ile sınırlı kalmıştır. Bölge siyasetinde devletlerin ve bu devletlerin oluşturduğu bölgesel örgütlerin etkinliğini en üst düzeye çıkaracak güçte olan ekonomik dinamikler, kabiliyetlerin sınırlılığı nedeniyle belirleyici olamamıştır. Küreselleşmenin iktisadi, siyasi ve kültürel boyutu tüm dünyada olduğu gibi Ortadoğu'da da kimi tehditleri ve fırsatları beraberinde getirmiştir. Küreselleşme ile birlikte, her türlü ideolojik devlet modelinin aşıldığı yeni ve liberal demokratik kurumlar ile tarihin son aşamasına gelindiği tezi ileri sürülmüştür. Ancak küreselleşme ile dünyanın birçok yerinde beliren demokratikleşme dalgası, Ortadoğu'da karşılık bulamamıştır. Bölgede hâkim olan rejimler ile ne bölge menfaatine yönelik ideolojik hedefler gerçekleştirilebilmiş ne de genel refah düzeyinde artış sağlanmıştır. Ortadoğu'nun sahip olduğu ekonomik ve kültürel potansiyelin etkin bir şekilde ortaya çıkartılması, bölge devletleri arasındaki işbirliğinin gerek siyasal gerek ekonomik anlamda sağlanması ile gerçekleşebilecektir. İİT'ye üye ülkeler benzer üretim yapılarının dışına çıkabildiği takdirde, grup içerisinde dış ticaret oranlarını da arttırabilecektir. Bu şekilde bölgenin temel ekonomik sorunları olan düşük gelir, yüksek işsizlik ve cari açık gibi makroekonomik problemlerin giderilmesine de katkı sağlanacaktır.

Teşkilatın bölgede etkinliğini arttıracak adımlardan bir diğeri ise, İİT'ye üye devletlerden petrol zengini ülkeler ile diğer İslam ülkeleri arasında gerek ikili gerek çok taraflı ilişkiler ile ortaklıklar oluşturulmasıdır. Devletler arasında ticaret, sermaye, iş gücü, üretim gibi birçok faktöre bağlı olarak kurulacak ikili ve çok taraflı ilişkiler, İİT'ye üye devletleri arasında karşılıklı bağımlılığı arttıracak ve ideolojik çatışmaları da azaltacaktır. Aynı zamanda, İİT'ye üye devletler tarafından kurulacak bir ortak pazar, teşkilata üye ülkeler arasında emek, sermaye ve müteşebbis gibi üretim faktörlerinin teşkilat içinde serbest hareket etmesini kolaylaştıracaktır. Bu şekilde, devletler arasında diyalogun, işbirliğinin ve karşılıklı bağımlılığın artması ile devletlerin çatışmalar ve sorunlara karşı çözüm odaklı tavrı gelişme gösterecektir.

Bölge siyasetini şekillendiren temel dinamiklerden ve faktörlerden hareketle, teşkilatın devletler arası bir yapıya sahip olduğu görülmektedir. Teşkilat'a üye devletlerin menfi çıkarlarına uygun politika geliştirmesi, ideolojik, dini ve etnik farklılıklar, devletlerin belirli bir konuda karar almasını ve aldıkları kararı uygulamalarını zorlaştırmıştır. Yine, Teşkilat'a üye devletlerin siyasi ve iktisadi hedeflerden daha çok olaylara tepki sonucu motivasyon geliştirmeleri, teşkilatın geçmişini, bugünü ve geleceği belirleme noktasında yetersiz kalmıştır. Benzer şekilde üye devletler içindeki güçlü devletlerin teşkilatı kendi lehine kullanma isteği, İİT'nin bölgede etkinliğini kısıtlamıştır. Devletlerin, Teşkilat'a güvenmek ile ilgili çekinceleri bir tarafa, ortak çıkarların temininde tüm devletler aynı ölçüde etkili olamayacağı gibi, ortak çıkarların paylaşımında da tüm ülkeler eşit olamayacaktır. Bu nedenle, devasa bir coğrafi alanı temsil eden Teşkilat, farklı çıkarları karşılamada yeterli olmasa da, en azından çözüm platformunu BM ve AB gibi Batılı kurumlar yerine kendi inisiyatifine taşıyacak adımlar atabilecektir. Ayrıca, tarafsız üçüncü ülkeler öncülüğünde arabuluculuk görüşmelerine zemin hazırlayarak bölgede çatışmaların önlenmesine katkı sağlayabilecektir.

Ortadoğu'da devletler ulusal çıkar, siyasi gerginlikler, güven eksikliği, çok sayıda ülke arasında yüksek koordinasyon maliyetleri veya maliyet ve faydaların asimetrik dağılımı nedeniyle işbirliği yapmak istememektedir. Faydaların dağılımından memnun olmayan ülkelerin, belirli bir konu üzerinde anlaşmaları güçleşmektedir. Ancak, faydalı olabilecek yatırımlar üzerine anlaşılması, çoğu zaman yatırımların verimliliği ve işbirliğine dayalı güvenin artması ile sonuçlanmıştır. Bölgesel örgütlenmelerin bir eksiği olarak, işbirliği anlaşmalarına ilişkin hakların korunmasında, yasal güvenliğin ve yüksek mahkemelerin kurulması ise, uluslararası düzeyde etkin ve güçlü bir örgütlenme olarak İİT'nin oluşmasına zemin hazırlayacaktır.

İİT'nin bölgede etkisini arttırabilecek bir devlet olarak Türkiye ve Türkiye'nin bölge devletleri ile olan ilişkisi ayrıca önem arz etmektedir. 2000'lerden sonra Türkiye'nin bölge ile iyi ilişkiler geliştirmesi, İİT'nin etkisini de arttırmıştır. Aynı zamanda Türkiye'nin ekonomik ve siyasi anlamda önemli ölçüde gelişme göstermesi, bölgedeki birçok devlet içinde umut olmuştur. Bu açılardan Türkiye'nin İİT ile olan ilişkisi değerlendirildiğinde, İİT'nin geleceğine yönelik politikaların etkili olabileceği görülmektedir. Ayrıca bölgesel örgütlerin en önemli işlevlerinden biri olan arabuluculuğun, gerek teşkilata üye devletler arasında gerek diğer devletler arasında sağlanmasında, Türkiye'nin önemli bir yeri bulunmaktadır. Bu nedenle, İİT çatısı altında Türkiye'nin ortaya koyacağı tarafsız tutumu sayesinde, Suudi Arabistan ve İran gibi diğer bölge devletleri de dâhil olmak üzere, varlığını sürdüren pasif gerilim yerini uzlaşmaya dayalı politikalara bırakabilecektir.

KAYNAKÇA

- ADLER, Emanuel ve BARNETT, Michael (1998), **Security Communities**, Cambridge University Press, Cambridge (UK).
- AL-AHSAN, Abdullah (2004), “*Conflict Among Muslim Nations: Role of the OIC in Conflict Resolution*”, **Intellectual Discourse**, S.12 (2), ss.137-157.
- ALEXANDRESCU, Mihai (2007), “*David Mitranu: From Federalism to Functionalism*”, **Transylvanian Review**, S.16(1), ss.20-33.
- ALPKAYA, Gökçen (1991), “*Türkiye Cumhuriyeti, İslam Konferansı Örgütü ve Laiklik*”, **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, S.46(1-2), ss.55-68.
- ARI, Tayyar (2017), **Geçmişten Günümüze Orta Doğu: Savaş ve Siyaset ve Diplomasi**, Alfa Akademi Yayınları, İstanbul.
- ATAMAN, Muhittin ve GÖKŞEN, Ayşe Nur (2014), **Sembolizm ve Aktivizm Arasında İslam İşbirliği Teşkilatı**, SETA Yayınları, Ankara.
- BAHARÇİÇEK, Abdülkadir (2020), **Yeni Dünya Düzeninde Türk Dış Politikası**, ORİON Kitabevi Yayınları, Ankara.
- BENNETT, A. Leroy ve OLIVER, James K. (2002), **International Organizations: Principles and Issues**, New Jersey, Pearson Education Inc.
- BİLGE, Mustafa L. (2007), “*Râbitatü'l-Âlemi'l-İslâmî (Dünya İslam Birliği)*”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, TDV İslam Araştırmaları Merkezi Yayını, İstanbul, Cilt.34, ss.379-380.
- BOOTH, Ken ve WHEELER, Nicholas, (2008), **The Security Dilemma: Fear, Cooperation, and Trust in World Politics**, Palgrave Macmillan, New York.
- CALZADA, Igor (2018), “*Political Regionalism: Devolution, Metropolitanisation and the Right to Decide*”, **Handbook on the Geographies of Regions and Territories** (Ed. Anssi Paasi, John Harrison and Martin Jones), Edward Elgar Publishing, Cheltenham - UK and Northampton – MA (USA), ss.231-242.
- CHARTER OF THE ORGANISATION OF ISLAMIC COOPERATION - OIC (2018), **E-Chapter**, OIC Oublisher, https://www.oic-oci.org/upload/documents/charter/en/oic_charter_2018_en.pdf (Erişim Tarihi: 19.05.2019).
- CUMHURİYET GAZETESİ (1994), “*İslam Konferansı Örgütü*”, **E-Haber**, Sayfa.11, <https://www.cumhuriyetarsivi.com/katalog/192/sayfa/1994/12/10/11.xhtml> (Erişim Tarihi: 16.05.2020).
- DOĞAN, Soner (2016), **Türkiye'nin Dönem Başkanlığı ve İslam İşbirliği Teşkilatı**, İNSAMER Yayını, İstanbul.
- DOMAZETI, Riad (2017), **Kötüleşen Mısır-Suudi Arabistan İlişkileri ve Kriz Alanları**, İNSAMER Yayını, İstanbul.
- DURSUN, Davut (2001), “*İslam Konferansı Teşkilatı*”, **İslam Ansiklopedisi**, TDV Yayını, İstanbul, <https://islamansiklopedisi.org.tr/islam-konferansi-teskilati> (Erişim Tarihi: 12.05.2020).
- DURSUN, Davut (2005), “*Ortadoğu'nun Ekonomik, Sosyal ve Siyasi Yapı Özellikleri Üzerine Genel Tespitler*”, **Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi**, S.50, ss.1232-1274.
- ENCYCLOPAEDIA BRITANNICA (t.y.), “*Federalism*”, **Encyclopaedia Britannica**, <https://www.britannica.com/topic/federalism> (Erişim Tarihi: 13.05.2020).
- ERGÜL, Ergin (2014), “*Yeni Bir Uluslararası İnsan Hakları Mekanizması: İİT Bağımsız Daimi İnsan Hakları Komisyonu*”, **Türkiye Adalet Akademisi Dergisi**, S.5(19), ss.491-515.
- GÖZEN, Ramazan (2019), **Uluslararası İlişkiler Teorileri**, İletişim Yayınları, İstanbul.
- GÜNDOĞAN, Ünal (2011), “*Geçmişten Bugüne İran İslam Devrimi: Genel Değerlendirme*”, **Ortadoğu Analiz**, S.3(29), ss.93-99.
- FUKUYAMA, Francis (1992), **The End of The History and Last Man**, Free Press, New York.

- HAAS, Ernst B. (2004), **The Uniting of Europe: Political, Social and Economic Forces**, University of Notre Dame Press, Indiana, 3rd Ed.
- HEYWOOD, Andrew (2018), **Küresel Siyaset**, BB101 Yayınları, Ankara.
- HEYWOOD, Andrew (2019), **Siyaset**, Felix Kitap Yayınları, Ankara.
- HUNGTINGTON, Samuel P. (1993), **Üçüncü Dalga Yirminci Yüzyıl Sonlarında Demokratlaşma** (Çev. Ergun Özbudun), Türk Demokrasi Vakfı Yayınları, Ankara.
- HÜRRİYET GAZETESİ (2006), “*Hizbullah 2 İsrail Askerini Kaçırdı*”, **Hürriyet Gazetesi**, <https://www.hurriyet.com.tr/dunya/hizbullah-2-israil-askerini-kacirdi-4738550> (Erişim Tarihi: 05.19.2020).
- INTERNATIONAL MONETARY FUND (2018), **Middle East and Central Asia, Regional and Economic Outlook**, International Monetary Fund Publication Services, Washington, <https://www.imf.org/en/Publications/REO/MECA/Issues/2018/10/02/mreo1018> (Erişim Tarihi: 19.05.2020).
- İBRAHİM, Raslan (2016), “*Regional Organizations and Internal Conflict: The Arab League and Arab Spring*”, **BPC Policy Brief**, S.4(2), ss.1-32.
- KARLUK, Rıdvan (1996), **Uluslararası Ekonomi**, Beta Yayıncılık, İstanbul.
- KHALİL, As’ad Abu, (1992), “*A new Arab Ideology? The Rejuvenation of Arab Nationalism*”, **Middle East Journal**, S.46(1), ss.22-36.
- KİRAZ, Sami (2019), “*Bölgesel Örgütlerin Çatışma Yönetimi ve Arabuluculuk Faaliyetlerindeki Rollerinin İncelenmesi: Arap Birliği Örneği*”, **Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Kongresi Bildiriler Kitabı**, 12-13 Eylül 2019 – Trabzon, Karadeniz Teknik Üniversitesi Yayını, ss.17-28.
- KİTAPÇI, Zekeriya (1991), “*Körfez Krizinin Tarihi Kökleri ve Ortadoğu’nun Önemi*”, **Türk Yurdu Dergisi**, S.11(28), ss.46-50.
- LACOSTE, Yves (2007), **Büyük Oyunu Anlamak**, NTV Yayınları, İstanbul.
- LANDLER, Mark ve SANGER, David (2011), “*White House, in Shift, Turns Against Syria Leader*”, **E-Article**, The New York Times.
- ORGANIZATION OF ISLAMIC COOPERATION – OIC (t.y.), “*Organization of Islamic Cooperation*”, **E-Article**, <https://www.oic-oci.org/home/?lan=en> (Erişim Tarihi: 19.05.2020).
- OWEN, Roger (1992), **State, Power and Politics in the Making of the Modern Middle East**, Rotledge, London.
- ÖZKAN, Mehmet (2017), “*İslam Konferansı Örgütü: Sorular ve Sorunlar*”, **IGMG Kurumsal Web Sitesi**, www.researchgate.net/publication/40439990_Islam_Konferansi_Orgutu_IKO_Sorular_ve_sorunlar (Erişim Tarih: 16.05.2020).
- RAHMAN, Javaid (2005), **Islamic State Practices, International Law and the Threat from Terrorism: A Critique of the ‘Clash of Civilisations’ in the New World Order**, Hart Publishing, Oregon - Portland.
- REGIONAL TRADE AGREEMENTS DATABASE (2020), **E-İstatistikler**, Regional Trade Agreements Database, <https://rtais.wto.org/UI/PublicMaintainRTAHome.aspx> (Erişim Tarihi : 17.09.2020).
- ROGAN, L.Eugene, (2005), **The Emergence of The Middle East into the Modern State System**, (Der. Louise Fawcett), International Relations of The Middle East - Oxford Press, New York (USA).
- SAKİN, Serdar ve DEVECİ, Can (2011), “*Ortadoğu Kavramı ve Sınırları Üzerine Bir Değerlendirme*”, **International Journal of History**, S.(ABD ve Büyük Ortadoğu İlişkileri Özel Sayısı), ss.282-293.
- SCHIFF, Maurice ve WINTER, L. Alan (2002), **Regional Cooperation, and the Role of International Organizations and Regional Integration**, World Bank Publisher, Washington DC (USA).
- SIDDIQA, Arhama (2016), “*The Utility of the OIC in Solving Conflicts in the Muslim World*”, **Institute of Strategic Studies (ISSI)**, S.19(2), ss.218-236.

- SİNKAYA, Bayram (2016), “*Ortadoğu Siyasetine Giriş: Temel Faktörler, Aktörler ve Dinamikler*”, **ORSAM Kaynak**, S.1, ss.1-32.
- SOYSAL, İsmail (1970), “*İslam Konferansı ve Türkiye (1964-1984)*”, **Dış Politika**, S.3, ss.6.
- TDV İSLAM ANSİKLOPEDİSİ (1994), “*Dünya İslam Kongresi*”, **İslam Ansiklopedisi**, TDV Yayını, İstanbul, <https://islamansiklopedisi.org.tr/dunya-islam-kongresi> (Erişim Tarihi: 16.05.2020).
- TİRELI, Münir ve COŞKUN, Selim ve KUNDURACI, Nevzat (2013), “*İİT Ülkeleri ve Türkiye'ye Ait Sosyal Göstergeler ile İnsani Gelişim Göstergeleri Arasındaki İlişkinin Karşılaştırmalı Analizi*”, **Sosyal Politika Çalışmaları**, S.7(30), ss.61-87.
- TÜRKİYE CUMHURİYETİ DIŞ İŞLERİ BAKANLIĞI (t.y.), “*İslam İşbirliği Teşkilatı*”, **T.C. Dış İşleri Bakanlığı Kurumsal Web Sitesi**, <http://www.mfa.gov.tr/islam-isbirligi-teskilati.tr.mfa> (Erişim Tarihi: 19.05.2020).
- UYSAL, Ahmet (2017), “*Trump'ın Ulusal Güvenlik Stratejisinde Ortadoğu*”, **Orsam Kurumsal Web Sayfası**, <https://orsam.org.tr/tr/trump-in-ulusal-guvenlik-stratejisinde-ortadoğu/> (Erişim Tarihi: 19.06.2020).
- WENDT, Alexendar (1999), **Social Theory of International Politics**, Cambridge University Press, Cambridge.

